

Voorlezen in de groepsopvang

Een onderzoek door Stina Derynck in opdracht van Iedereen Leest
Stage academiejaar 2015 - 2016

"There are many little ways to enlarge your child's world. Love of books is the best of all."
– Jackie Kennedy

Stina Derynck
01004324
2^e Master Pedagogische Wetenschappen
Afstudeerrichting pedagogiek en onderwijskunde
Stagebegeleidster: Lisa Dewulf
Stagementor: Sarah Van Tilburg

INHOUD

1	Inleiding	5
2	Het belang van voorlezen.....	6
2.1	Het belang van voorlezen in gezinnen	6
2.2	Het belang van voorlezen in de kinderopvang.....	7
3	Projecten rond voorlezen aan jonge kinderen.....	7
4	Doel van het onderzoek	8
5	Kinderopvang in Vlaanderen	9
5.1	Decreet Kinderopvang van Baby's en Peuters (1 april 2014).....	9
5.1.1	Pedagogische en taalondersteunende organisaties.....	10
5.2	Afbakening doelgroep	11
6	Onderzoek in de kinderopvang	12
6.1	Onderzoeksmethode	12
6.1.1	Deel 1: online vragenlijst	12
6.1.2	Deel 2: telefonische interviews	13
6.2	Resultaten: beschrijvend.....	14
6.2.1	Algemene gegevens.....	14
6.2.2	Voorlezen.....	17
6.2.3	De collectie	21
6.2.4	Het beleid van uw kinderopvang.....	24
6.2.5	Inzet multimedia.....	27
6.2.6	Ouderbetrokkenheid	28
6.2.7	Samenwerking rond voorlezen.....	29
6.2.8	Voorleesacties of –projecten van Stichting Lezen.....	30
6.2.9	Nood aan ondersteuning.....	34
6.2.10	Tot slot.....	36
6.2.11	Er wordt niet voorgelezen	36
6.2.12	Welke online platformen gebruiken jullie om op de hoogte te blijven van nieuws uit het werkveld?	36
6.3	Resultaten: analyse	36
6.3.1	Vooropleiding van de kinderbegeleid(st)ers	36
6.3.2	Het voorleesklimaat in de groepsopvang.....	37
6.3.3	Anderstalig voorlezen.....	38
6.3.4	Ouderbetrokkenheid	38
6.3.5	Voorleesbeleid.....	39

6.3.6	Vorming rond voorlezen.....	40
6.4	Resultaten: non-respons	41
6.5	goede praktijken in woord en beeld	41
7	Opleiding kindercare	42
8	Onderzoek in de opleiding kindercare	42
8.1	Onderzoeksmethode	42
8.1.1	Deel 1: online vragenlijst	42
8.1.2	Deel 2: focusgroep.....	43
8.2	Resultaten: beschrijvend	43
8.2.1	Leesbevordering en voorlezen	43
8.2.2	Boekenaanbod en bibliotheek	43
8.2.3	De leerling als lezer.....	44
8.2.4	Nood aan ondersteuning.....	44
8.3	Resultaten: analyse	44
8.3.1	Voorlezen in het leerplan	44
8.3.2	Nood aan een handboek of lessenkoffer	45
9	Beperkingen van het onderzoek	46
10	Aanbevelingen voor verder onderzoek	48
11	Conclusies en aanbevelingen voor de praktijk	49
11.1	Strategische doelstelling 1: Een domeinoverschrijdend beleid rond early literacy heeft ingang gevonden	49
11.1.1	Operationele doelstelling 1: Aanwakkeren van de bewustwording en het blijvend sensibiliseren en informeren rond het belang van early literacy en ontluikend leesplezier	49
11.1.2	Operationele doelstelling 2: Een structureel en duurzaam voorleesbeleid inspireren, stimuleren en coördineren.....	49
11.2	Strategische doelstelling 2: Uitnodigende en stimulerende leesomgevingen zijn zichtbaarder aanwezig	50
11.2.1	Operationele doelstelling 1: Het concept 'leesomgeving' is doorgedrongen en wordt als een cruciale randvoorwaarde voor een goed leesbevorderingsbeleid beschouwd	50
11.3	Strategische doelstelling 3: Het bewustzijn dat leesplezier bijdraagt tot een betere geletterdheid en een verhoogd 'cultureel bewustzijn' is aangescherpt.....	50
11.3.1	Operationele doelstelling 3: Sensibiliseren rond het belang en meerwaarde van divers lezen en meertalig (voor)lezen.....	50
11.4	Strategische doelstelling 4: Structurele leesbevorderingsnetwerken zijn gevormd en actief 50	
11.4.1	Operationele doelstelling 1: Opstarten van een nieuw breed gedragen domeinoverschrijdend netwerk	50

11.4.2	Operationele doelstelling 2: Aanhaken bij bestaande netwerken en er leesbevordering introduceren.....	51
11.5	Strategische doelstelling 5: Een expertiseplatform rond lezen en leesbevordering is opgericht en werkzaam.....	51
11.5.1	Operationele doelstelling 1: Voorbereiden van de uitbouw en ontwikkeling van een digitaal kennisplatform.....	51
12	Literatuur.....	52
13	Bijlagen.....	54

1 INLEIDING

Meer leesplezier, meer lezers! Dat is het motto van het meerjarenplan 2016-2020 van Iedereen Leest (Stichting Lezen vzw, 2015). Dit motto wordt verder in de visie verduidelijkt:

Wie graag leest, wil meer lezen en wie meer leest ontwikkelt een betere lees- en taalvaardigheid. Een positieve leeservaring begint bij het ontdekken en doorgeven van leesplezier. Goed kunnen lezen – geletterd zijn – is een sleutelcompetentie en creëert meer kansen op participatie in een superdiverse kennismaatschappij. (p. 11)

Leesplezier is dus van kapitaal belang voor taalvaardigheid en wordt het liefst al vanaf een zeer jonge leeftijd gestimuleerd. Voorlezen is de ideale manier om ook bij de kleinste kinderen dat leesplezier aan te wakkeren, zonder dat ze daarvoor al zelf kunnen lezen en schrijven. Iedereen Leest heeft al een heleboel leesbevorderingsprojecten opgezet, waaronder de Voorleesweek, een campagne die het belang en plezier van voorlezen bij jong en oud onder de aandacht wil brengen. Dit onderzoek vertrekt vanuit het belang van voorlezen, maar dan in een specifieke setting: de kinderopvang.

Iedereen Leest heeft weinig zicht op het voorleesbeleid in kinderdagverblijven en de plaats van voorlezen in de opleiding Kinderzorg. Daarom werd beslist om onderzoek te doen naar voorlezen in kinderdagverblijven (een overzicht creëren, problemen detecteren, good practices verzamelen, ...) en naar de manier waarop kinderverzorgsters tijdens hun opleiding voorbereid worden op het werken met boeken in het kinderdagverblijf. Dit onderzoek moet Iedereen Leest zicht geven op hoe ze kinderdagverblijven kunnen ondersteunen bij het (verder) uitwerken van een voorleesbeleid.

De kernvraag van het onderzoeksproject is: *‘Op welke manier kan Iedereen Leest kinderdagverblijven ondersteunen om een structurele voorleeswerking uit te bouwen?’*

Om deze vraag te beantwoorden, werden twee deelvragen opgesteld:

- *Hoe ziet het voorleesbeleid er vandaag uit in de Vlaamse kinderdagverblijven? Wordt er vaak voorgelezen, zijn er boeken in het kinderdagverblijf, is er een samenwerking met de bib, krijgen de kinderverzorgsters een opleiding, bestaan er al bepaalde projecten, ...?*
- *Wat gebeurt er in de opleiding Kinderzorg in het 7^e jaar BSO rond voorlezen?*

De eerste deelvraag kan Iedereen Leest een algemeen beeld geven van hoe het voorlezen er in de kinderopvang uitziet. Ook de noden vanuit het werkveld kunnen op deze manier weergegeven worden, waardoor Iedereen Leest beter weet waar ondersteuning gewenst is. De tweede deelvraag focust op de vooropleiding van kinderverzorgsters en of zij in deze vooropleiding iets rond voorlezen geleerd of gedaan hebben. Ook hier is het belangrijk om de noden van de leerkrachten in de opleiding Kinderzorg na te gaan, zodat Iedereen Leest ook hier eventueel een vorm van ondersteuning kan aanbieden.

Aangezien de kernvraag de term ‘structurele voorleeswerking’ bevat, is het van belang om dit concept eerst te duiden aan de hand van literatuur. In het basisdocument ‘BoekStart in de kinderopvang’, geschreven door Bolte, Bon en van Horn (2012) wordt volgende uitleg gegeven:

Het bieden van een goed voorleesklimaat is een taak van de kinderopvang. Dit houdt in dat er voldoende boeken aanwezig zijn, dat er minimaal één keer per dag wordt voorgelezen en dat kinderen zelf boekjes kunnen pakken. En, dat pedagogisch medewerkers kennis hebben van de leesontwikkeling van het jonge kind en van geschikte boeken. Het structureel inzetten op de verschillende onderdelen die samen bijdragen aan een goed voorleesklimaat in de kinderopvang is cruciaal. De bibliotheek is hierin een onmisbare partner. (p.11, para. 1)

Verder geven Bolte, Bon en van Horn (2012) aan dat ook de fysieke leesomgeving, zoals het hebben van een gezellige leeshoek, waar de boeken aantrekkelijk gepresenteerd worden aan de kinderen, een bijdrage kan leveren aan een goed voorleesklimaat. En ook het hebben van een voorleesplan kan nuttig zijn: het helpt om het voorlezen een structurele plek in de dagelijkse gang van zaken te laten innemen.

2 HET BELANG VAN VOORLEZEN

Dat voorlezen een heleboel voordelen heeft, lijkt een evidente bewering. Om deze uitspraak toch wat te onderbouwen, wordt in dit onderdeel van het onderzoeksrapport dieper ingegaan op de meerwaarde van voorlezen aan jonge kinderen.

2.1 HET BELANG VAN VOORLEZEN IN GEZINNEN

Voorlezen binnen het gezin heeft een heleboel positieve effecten op de ontwikkeling van kinderen. Zo heeft het een positief effect op de taalontwikkeling (Broekhof, 2011):

Jonge kinderen zijn voor hun taalontwikkeling afhankelijk van wat zij om zich heen horen, het groeit in interactie met de omgeving. Ze leren patronen kennen en begrijpen dat klanken iets kunnen betekenen. Taal is niet aangeboren maar er is wel een aangeboren 'mechanisme' dat jonge kinderen in staat stelt om taal te leren. De jonge leeftijd is hierbij een cruciale periode. De 'talige omgeving' bij jonge kinderen bestaat vooral uit het gezin en de opvangsituatie. De taal van de ouders is hierbij het belangrijkste. (p. 8-9)

In de eerste plaats is de thuisomgeving dus de belangrijkste taalomgeving waar kinderen taal opvangen en zelf leren gebruiken. De hoeveelheid en kwaliteit van taal die in gezinnen wordt gesproken kan echter veel verschillen. Kinderen in zwijgzame gezinnen bouwen in drie jaar een woordenschat op van 525 woorden, kinderen in praatgrage gezinnen een woordenschat van 1100 woorden (Broekhof, 2011). Een zwakke talige thuisomgeving resulteert in een achterstand bij de start op school en die achterstand is later bijna niet meer in te halen. Boeken kunnen een eenvoudig middel zijn om zwijgzame ouders te stimuleren om meer met hun kind te praten.

Voorlezen zorgt niet enkel voor een grotere hoeveelheid taal die aangeboden wordt, maar ook voor een hogere kwaliteit van taal (Broekhof, 2011). Tijdens het voorlezen wordt vaak een complexere taal aangeboden en ouders besteden ook expliciet aandacht aan de betekenis van de woorden. Kinderen ontwikkelen zo mondelinge taalvaardigheid en maken kennis met de 'boekentaal'. Ze leren de functies van geschreven taal en hoe verhalen zijn opgebouwd.

Zelfs wanneer een baby nog niet of nauwelijks kan praten, is het aanbieden van boeken belangrijk voor de taalontwikkeling (Broekhof, 2011). Ouders gaan hier niet letterlijk voorlezen, maar het boekje is toch een aanleiding voor interactie. Door deze interactie kunnen baby's langzaam hun woordenschat opbouwen. Babyboeken zijn ook belangrijk voor de start van een voorleesroutine.

Voorlezen heeft effect op diverse facetten van de taalontwikkeling. Het heeft niet alleen een positief effect op de ontwikkeling van taalvaardigheid, maar ook op de leesvaardigheid en ontluikende geletterdheid (bekendheid met geschreven taal en de daarmee samenhangende vaardigheden voorafgaand aan het leesonderwijs).

Verder heeft voorlezen ook een invloed op de sociale emotionele ontwikkeling:

Voorlezen prikkelt de fantasie en nieuwsgierigheid van kinderen. Door samen met kinderen in een verhaal te duiken, komen ze in een andere wereld terecht en leren ze nieuwe en onbekende dingen kennen. Hun dagelijkse wereld wordt groter, ze kunnen meeleven en zich identificeren met personages. Verhalen kunnen kinderen blij en vrolijk maken, maar ze kunnen ook gevoelige thema's zoals ziekte, verlies en dood bespreekbaar maken. Boeken kunnen een goede aanleiding zijn om na het voorlezen te praten over emoties zoals angst en verdriet. Ook zorgt voorlezen voor rust, ontspanning en structuur in de dag van kinderen. Een verhaaltje voor het slapengaan is daar een mooi voorbeeld van. (Expoo, z.j., Emotionele Ontwikkeling, para. 2)

Maar voorlezen heeft ook een positief effect op het leesplezier van kinderen. Wie tijdens het (voor)lezen aangename ervaringen opdoet, zoals aangename gevoelens en gedachten, krijgt een positieve leesattitude (Leesmonitor, z.j.). Omgekeerd zullen kinderen met een positieve leesattitude ook sneller en gemakkelijker positieve ervaringen opdoen. Kinderen aan wie veel voorgelezen wordt, kunnen dus een positieve leesattitude ontwikkelen, die ook in hun latere leven ervoor kan zorgen dat ze zelf graag gaan lezen. En laat dat net het motto van Iedereen Leest zijn: 'Meer leesplezier, meer lezers!' (Stichting Lezen, 2015). Daarom is dit positief effect van voorlezen ook één van de belangrijkste uitgangspunten van dit onderzoek.

2.2 HET BELANG VAN VOORLEZEN IN DE KINDEROPVANG

De voordelen van voorlezen gelden uiteraard niet enkel wanneer ouders de boekjes voorlezen. Ook in externe opvoedingsmilieus heeft het voorlezen positieve effecten. Zeker bij kinderen uit een zwakke talige thuisomgeving kan de kinderopvang een verschil maken door het tekort aan taalstimulering deels op te vangen. Bovendien heeft de kinderopvang een zeer groot bereik in Vlaanderen: volgens cijfergegevens van Kind en Gezin (Kind en Gezin, 2014) ging 51,6% van de kinderen tussen 2 maanden en 3 jaar in het jaar 2014 naar een formele vergunde kinderopvang. Indien er in de kinderopvang dus op een positieve manier met voorlezen omgegaan wordt, kan de helft van de Vlaamse jonge kinderen hier van meegenieten. Van de andere 48,4% ging overigens 20,1% al naar de kleuterschool.

3 PROJECTEN ROND VOORLEZEN AAN JONGE KINDEREN

Zowel door Stichting Lezen in Nederland als door Iedereen Leest worden al een aantal projecten georganiseerd om voorlezen aan jonge kinderen te stimuleren.

Boekbaby's in België

Iedereen Leest coördineert al sinds 2005 het project *Boekbaby's*:

Boekbaby's wil ouders met hun kleine kinderen laten genieten van boeken. In de praktijk willen we ouders van jonge kinderen op verschillende momenten tijdens de voorschoolse leeftijd een boekenpakket en informatie over voorlezen en de bibliotheek cadeau doen. Zo kan Boekbaby's ouders aanmoedigen om hun kinderen zo vroeg mogelijk boekjes én de bibliotheek te laten ontdekken. ("Wat is Boekbaby's?," z.j., para. 1)

BoekStart in Nederland

Stichting Lezen Nederland heeft een gelijkaardig project opgezet als *Boekbaby's*, namelijk het programma *BoekStart*. *BoekStart* wil ouders stimuleren om kinderen vanaf de babyleeftijd voor te lezen en om vaak met hun kind de bibliotheek te bezoeken, en biedt hiervoor een structureel kader voor gemeenten, bibliotheken, consultatiebureaus, kinderdagverblijven en peuterspeelzalen (Broekhof, 2011). Naar aanleiding van dit project ontvangen ouders drie maanden na de geboorte van

hun kind een uitnodiging om een koffertje op te halen met een boekje, een cd met kinderliedjes en een babylidmaatschap van de bibliotheek (van den Berg & Bus, 2015).

BoekStart in de kinderopvang in Nederland

Stichting Lezen Nederland ging nog een stapje verder en ontwikkelde ook een project voor in de kinderopvang, als aansluiting op *BoekStart*.

Bij dit project ontvangt men in de kinderopvang BoekStartkoffers om te gebruiken en aan de ouders te laten zien. Er is een gestructureerde aanpak wat betreft de samenwerking tussen bibliotheken en de kinderopvang en deze intensieve aanpak heeft een positief effect op het voorleesklimaat binnen die kinderopvang (van den Heuvel, 2011).

Dit onderzoek werd vooral op basis van brochures, rapporten en andere documenten van deze laatste twee projecten opgebouwd.

4 DOEL VAN HET ONDERZOEK

Het onderzoek naar voorlezen in de groepsopvang bestaat uit twee componenten, overeenkomstig de twee deelvragen. In een eerste onderdeel werd getracht om volgende deelvragen te beantwoorden: *'Hoe ziet het voorleesbeleid er vandaag uit in de Vlaamse kinderdagverblijven? Wordt er vaak voorgelezen, zijn er boeken in het kinderdagverblijf, is er een samenwerking met de bib, krijgen de kinderverzorgsters een opleiding, bestaan er al bepaalde projecten, ...?'*. Dit deel van het onderzoek situeerde zich binnen de groepsopvang zelf, waarbij de verantwoordelijken en/of begeleid(st)ers van de opvang bevroegd werden.

In een tweede onderdeel werd een antwoord gezocht op de tweede deelvraag: *'Wat gebeurt er in de opleiding Kinderzorg in het 7^e jaar BSO rond voorlezen?'*. Voor dit onderdeel werden leerkrachten bevroegd die zelf lesgeven in de opleiding Kinderzorg in het 7^e jaar BSO.

Zoals in de inleiding van dit onderzoek al besproken werd, moeten deze twee deelvragen samen leiden tot een antwoord op de kernvraag van dit onderzoek: *'Op welke manier kan iedereen Leest kinderdagverblijven ondersteunen om een structurele voorleeswerking uit te bouwen?'*

5 KINDEROPVANG IN VLAANDEREN

Aangezien het eerste deel van dit onderzoek plaatsvindt in de kinderopvang, is het van belang om deze context van dichtbij te gaan bekijken. Dit is onder andere essentieel om de doelgroep van dit onderzoek af te bakenen.

De definitie van kinderopvang van baby's en peuters is het beroepsmatig en tegen betaling opvoeden, bijdragen aan de ontwikkeling en verzorgen van baby's en peuters tot ze naar de kleuterschool gaan (Kind en Gezin, z.j.). Kinderopvang heeft een vergunning van Kind en Gezin nodig en moet daarvoor aan de wettelijke verplichtingen voldoen.

5.1 DECREET KINDEROPVANG VAN BABY'S EN PEUTERS (1 APRIL 2014)

Sinds het nieuwe decreet Kinderopvang van Baby's en Peuters van 1 april 2014 zijn er een aantal belangrijke veranderingen doorgevoerd. Hieronder worden de belangrijkste veranderingen opgesomd (De Standaard, 2014; Kind en Gezin, z.j.).

Slechts twee opvangvormen

Vroeger waren er een heleboel verschillende soorten kinderopvang. Er waren de gesubsidieerde onthaalouders (circa 31.000 plaatsen), de zelfstandige onthaalhouders (circa 5.800 plaatsen), de erkende en gesubsidieerde kinderdagverblijven (circa 18.800 plaatsen) en de zelfstandige kinderdagverblijven (circa 39.000 plaatsen). Die verschillende opvangvormen verschilden zowel op het vlak van voorwaarden als financiering. Sinds het decreet van 2014 bestaan er nog maar twee grote opvangvormen. Enerzijds is er de gezinsopvang (de vroegere onthaalouders) waar maximaal 8 kinderen tegelijk aanwezig mogen zijn en anderzijds de groepsopvang (de bestaande erkende en gesubsidieerde opvang en de zelfstandige kinderdagverblijven) waar minstens 9 kinderen tegelijk aanwezig zijn.

Vergunning nodig voor elke kinderopvang

Een andere belangrijke nieuwigheid is dat alle opvanginitiatieven een vergunning nodig hebben.

Zelfstandige kinderdagverblijven evenwaardig gesubsidieerd

Naast een harmonisering van de vergunningsvoorwaarden komt er ook een geleidelijke gelijkenschakeling van de financiering tussen de verschillende opvanginitiatieven.

Kinderopvang wordt professioneler

Door het nieuwe decreet wordt de aandacht voor kwaliteit verhoogd:

Kwalificaties

Elke kinderbegeleider en elke verantwoordelijke in de kinderopvang moet kwalificaties hebben. Men kan dit op verschillende manieren aantonen: via een diploma, een ervaringsbewijs of via een attest van verworven competenties. Voor wie nu al kinderen opvangt, zijn er voldoende lange overgangperiodes.

Pedagogische ondersteuning

Elke organisator van kinderopvang zal een pedagogisch beleid hebben. Vanaf april 2016 zal iedere kinderbegeleider voldoende ondersteund worden, ook wanneer hij of zij alleen werkt. Daarom moet elke organisator ondersteuning voorzien via een pedagogische ondersteuningsorganisatie. Het doel is dat elk kind zich goed voelt in de opvang, betrokken bezig kan zijn en dat zijn ontwikkeling wordt gestimuleerd.

Een kwaliteitsbeleid

Elke opvang met meer dan 18 plaatsen moet vanaf april 2016 een kwaliteitsbeleid volgen. Dat is nu nog niet voor alle opvang verplicht. Het komt er op neer dat de opvang nadenkt over wat ze wil bereiken en hoe ze dat wil doen, zowel pedagogisch als wat de betrokkenheid van ouders betreft. Ze evalueert en verbetert haar werking op een systematische manier.

Bovenstaande veranderingen zijn belangrijk om mee te nemen in de onderzoekscontext, aangezien de doelgroep op basis van deze nieuwe indeling gebaseerd is. Ook de verplichte kwalificaties die de begeleid(st)ers moeten hebben, heeft bepaalde consequenties wanneer de voorkennis rond voorlezen onderzocht wordt. Verder is de verplichting van een pedagogisch beleid ook een belangrijke aanpassing, aangezien het op deze manier mogelijk is dat voorlezen meer structureel verankerd wordt in de werking van de kinderopvang.

5.1.1 Pedagogische en taalondersteunende organisaties

Zoals hierboven staat beschreven, is men in elke opvang vanaf april 2016 verplicht om een pedagogisch beleid te hebben. Elke organisator moet hierbij samen werken met een pedagogische ondersteuningsorganisatie die erkend is door Kind en Gezin. Tot 30 juni 2016 kan de zelfstandige gezins- en groepsopvang gratis beroep doen op pedagogische en taalondersteuning (Kind en Gezin, z.j.). Hiervoor zijn elf organisaties aangesteld die gesubsidieerd worden door de Vlaamse regering om de ongesubsidieerde kinderopvang gratis te kunnen helpen (Kind en Gezin, 2014).

	W VL	OVL	A'PEN	VL BR	BRUS	LIM	TOTAAL
VDKO	1 vte		1 vte	3 vte			5 vte
Arteveldehogeschool	4 vte						4 vte
Leren@vaart	1 vte	2 vte					3vte
Blauwe Lelie	1 vte						1 vte
Kinderopvang KAV	1 vte					1 vte	2 vte
VCOK – Vormingscentrum Opvoeding Kinderopvang		3 vte			2 vte		5 vte
Stad Gent		1 vte					1 vte
Thuishulp		1 vte			1 vte		2 vte
CEGO vzw			2 vte	3 vte			5 vte
Karel de Grote-Hogeschool, Katholieke Hogeschool Antwerpen vzw			4 vte				4 vte
PCBO						1 vte	1 vte
TOTAAL	8 vte	7 vte	7 vte	6 vte	3 vte	2 vte	33 VTE

De opdrachten van deze pedagogische en taalondersteunende organisaties zijn:

- Ondersteunen van het pedagogisch beleid van de voorziening, hiervoor maakt de pedagogische en taalondersteunende organisatie een plan van aanpak op, dat opgevolgd en geëvalueerd wordt;
- Behandelen van pedagogische adviesvragen van de voorziening;
- Onderzoeken en opvolgen van de draagkracht van de kinderbegeleider in gezinsopvang;
- Organiseren en stimuleren van netwerken;
- Stimuleren van de Nederlandse taalverwerving bij de opgevangen kinderen.

Bij de gesubsidieerde kinderopvang, of bij ongesubsidieerde kinderopvang die geen nood heeft aan de gratis diensten van de PTO's, kan de ondersteuning ook van een andere organisatie komen ("Oog voor pedagogische kwaliteit," 2014):

'Elke opvang laat zich ondersteunen door een gespecialiseerde organisatie. Dat kan een externe organisatie zijn, maar ook een entiteit binnen de eigen voorziening of een collegavorziening. De wetgever legt geen strikt kader op in de zin van wanneer en hoeveel', zegt Smets. 'De bedoeling is net dat de ondersteuning afgestemd is op de eigen noden en behoeften. Daarom maken opvanglocatie en pedagogische ondersteuningsorganisatie eerst samen een analyse.' (p. 22)

5.2 AFBAKENING DOELGROEP

In dit onderzoek werd de doelgroep afgebakend tot de groepsopvang in Vlaanderen. Dit betekent dat de gezinsopvang, de vroegere onthaalouders, niet in het onderzoek opgenomen werden. Deze context is dermate verschillend van de groepsopvang dat om deze doelgroep te bevragen en te onderzoeken, een andere onderzoeksopzet aangewezen is. Ook de buitenschoolse opvang valt niet onder de doelgroep van dit onderzoek, aangezien hier een belangrijke focus gelegd wordt op de voorschoolse leeftijd van 0 tot 3 jaar.

Hoewel de doelgroep afgebakend werd, blijft dit een relatief grote populatie om te onderzoeken. Via de website van Kind en Gezin is het mogelijk te berekenen hoeveel groepslocaties er in de vijf Vlaamse provincies gevestigd zijn (<http://www.kindengezin.be/toepassingen/zoekopvang.jsp>).

Hierbij werden volgende zoekcriteria gehanteerd:

- Opvang voor een baby of peuter.
- In heel Vlaanderen en Brussel.
- Opvang in groep (minimum 9 kinderen).
- Prijs maakt niet uit, aangezien zowel de locaties met inkomenstarief als de locaties met een vrije prijs in het onderzoek opgenomen werden.

Op het moment dat deze data verzameld werden, namelijk september 2015, betroffen dit 2432 groepsopvanglocaties.

6 ONDERZOEK IN DE KINDEROPVANG

In het eerste onderzoeksluik werd een antwoord gezocht op de deelvraag:

'Hoe ziet het voorleesbeleid er vandaag uit in de Vlaamse kinderdagverblijven? Wordt er vaak voorgelezen, zijn er boeken in het kinderdagverblijf, is er een samenwerking met de bib, krijgen de kinderverzorgsters een opleiding, bestaan er al bepaalde projecten, ...?'

6.1 ONDERZOEKSMETHODE

6.1.1 Deel 1: online vragenlijst

In deel 1 werd een grootschalige online bevraging gedaan bij alle groepsopvanglocaties in Vlaanderen. Dit had als doel om een algemeen beeld te creëren van hoe 'het voorlezen' er in de groepsopvang uitziet. Ook kon op deze manier nagegaan worden wat de verantwoordelijken en de begeleid(st)ers als grootste noden bestempelen wat betreft voorlezen.

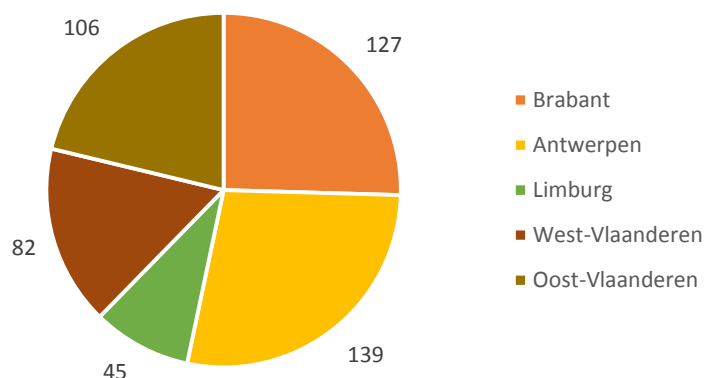
In de eerste plaats werd er via Google Docs een vragenlijst opgesteld met verschillende categorieën van vragen rond alle aspecten van voorlezen in de groepsopvang. De vragen werden opgesteld aan de hand van een uitgebreide literatuurstudie en vanuit de noden van Iedereen Leest. *Zie bijlage 1.*

Aangezien het een online vragenlijst betrof, werd deze vragenlijst per e-mail naar de groepsopvanglocaties verzonden. Deze e-mailadressen werden via de website van Kind en Gezin gedownload in een Excel-bestand. In totaal waren er op het moment van de dataverzameling 2432 locaties in de vijf provincies van Vlaanderen, inclusief Brussel. Aangezien niet elke locatie van een e-mailadres voorzien was, werd de vragenlijst uiteindelijk naar 2335 locaties verzonden.

De e-mails met de link naar de vragenlijst werden tweemaal verzonden. De tweede maal diende als herinnering voor de locaties die de vragenlijst tot dan nog niet ingevuld hadden.

In totaal reageerden 588 mensen op de vragenlijst. Maar niet alle data was even bruikbaar. 54 reacties waren afkomstig van gezinsopvang of van de buitenschoolse kinderopvang. Deze opvangmogelijkheden behoorden niet tot de doelgroep, waardoor deze data verwijderd werd. Ook werd een correctie uitgevoerd voor vragenlijsten die meermaals voor dezelfde locatie werden ingevuld. In een aantal gevallen werd één van de twee of meerdere reacties in de dataset gehouden, maar wanneer de antwoorden te veel van elkaar verschilden, werden alle reacties verwijderd. Hier wordt dieper op ingegaan in het onderdeel 'Beperkingen van het onderzoek'. Verder werden er soms vragenlijsten voor meerdere locaties tegelijk ingevuld. Een verantwoordelijke die bijvoorbeeld meerdere locaties onder zijn/haar verantwoordelijkheid had, vulde de vragenlijst soms maar eenmaal in voor alle locaties, indien er een gelijkaardige werking was. Deze reacties werden als één locatie meegeteld in de dataset.

Uiteindelijk waren er 510 deelnemende groepsopvanglocaties. Van dat aantal werden 499 reacties opgenomen in de onderzoeksanalyse, na het verwijderen van de dubbel ingevulde locaties die te veel van elkaar verschilden. *Zie grafiek 1.*

Grafiek 1: Aantal deelnemende locaties, opgenomen in de onderzoeksanalyse

Responsgraad van de vragenlijst

Aangezien er 510 locaties de vragenlijst ingevuld hebben en de vragenlijst naar 2335 locaties verzonden werd, betekent dit dat de responsgraad 21,84% bedraagt. Wanneer we per provincie naar de responsgraad kijken, bekomen we volgende percentages:

Brabant: $129/561 = 22,99\%$

Antwerpen: $140/591 = 23,69\%$

Limburg: $46/190 = 24,21\%$

West-Vlaanderen: $82/445 = 18,43\%$

Oost-Vlaanderen: $113/548 = 20,62\%$

Totaal: $510/2335 = 21,84\%$

Percentage groepsopvang in Vlaanderen opgenomen in het onderzoek

Als we na de correctie voor dubbel ingevulde locaties de percentages bekijken van de reacties die uiteindelijk in de onderzoeksanalyse opgenomen werden, bekomen we volgende resultaten:

Brabant: $127/599 = 21,20\%$

Antwerpen: $139/603 = 23,05\%$

Limburg: $49/191 = 25,65\%$

West-Vlaanderen: $82/461 = 17,79\%$

Oost-Vlaanderen: $106/578 = 18,34\%$

Totaal: $499/2432 = 20,52\%$

Dit percentage beschrijft hoeveel procent van de volledige populatie, namelijk alle groepsopvanglocaties in Vlaanderen en Brussel, uiteindelijk in de onderzoeksanalyse opgenomen werd.

6.1.2 Deel 2: telefonische interviews

De online vragenlijst geeft een goed algemeen beeld van wat er precies in de groepsopvang gedaan wordt rond voorlezen en waar de noden liggen. Maar de methode heeft ook zijn beperkingen. Aangezien de respondenten vaak enkel een aantal opties kunnen aanvinken, zonder nuancering of extra uitleg, blijven de antwoorden nogal vaag. Daarom werd beslist om een aantal respondenten op te bellen voor een verdiepende bevraging bij een aantal antwoorden die ze gaven in de vragenlijst. *Zie bijlage 2.*

Aan het eind van de vragenlijst werd gevraagd of de respondenten, indien we verder contact mochten opnemen, hun e-mailadres wilden noteren. Nadat de vragenlijst afgesloten werd, werden per

provincie tien locaties gekozen die een e-mailadres hadden opgegeven, op basis van bepaalde antwoorden waar we meer over wilden te weten komen. Indien uit de vragenlijst bleek dat de locatie een voorbeeld van een good practice was, werd deze ook geselecteerd. Uiteindelijk werden er vijftig e-mails verzonden, waarvan er vijftientig locaties opgebeld werden, namelijk vijf locaties per provincie. De vragen die gesteld werden, waren vooral een verdieping van de antwoorden die in de vragenlijst gesteld werden, met een extra focus op de nood aan ondersteuning. Die focus werd gelegd, aangezien de hoofdvraag van dit onderzoek *‘Op welke manier kan Iedereen Leest kinderdagverblijven ondersteunen om een structurele voorleeswerking uit te bouwen?’* is. En om te weten hoe Iedereen Leest de groepsopvang kan ondersteunen, moet natuurlijk gevraagd worden naar de nood aan ondersteuning. Aan elke respondent werd dan ook deze vraag gesteld:

‘De bedoeling van dit onderzoek is om, naast het in kaart brengen van wat er in de praktijk rond voorlezen gebeurt, te onderzoeken hoe Iedereen Leest de kinderopvang zou kunnen ondersteunen om een structureler voorleesbeleid in te bouwen. Op welke manier zouden wij dit, volgens u, kunnen doen?’

Verder werd ook nagedacht over de non-respons. Het is namelijk mogelijk dat enkel de locaties die al iets rond voorlezen doen in hun werking, de vragenlijst wel invullen en dat locaties die dit niet doen de vragenlijst net niet invullen. Om de validiteit van het onderzoek te verhogen, werden per provincie twee locaties opgebeld die niet deelnamen aan het onderzoek. In totaal werden dus tien locaties opgebeld. Aan hen werd gevraagd of hier een bepaalde reden voor was.

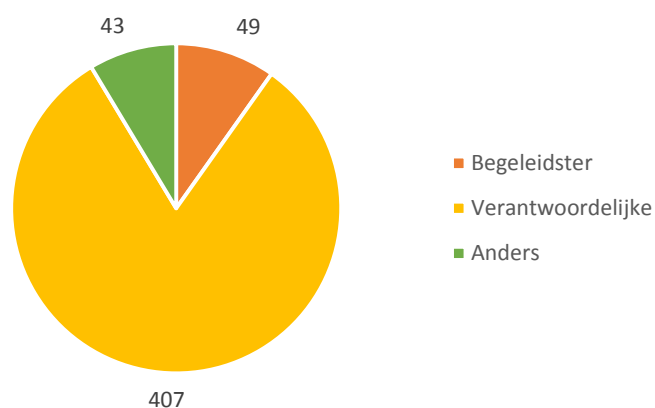
6.2 RESULTATEN: BESCHRIJVEND

In dit onderdeel worden de vragen en bijhorende antwoorden uit de vragenlijst één voor één besproken, om op deze manier een algemeen, beschrijvend beeld te geven van de resultaten van het onderzoek. Op sommige vragen werd dieper ingegaan tijdens de telefonische interviews. Ook dit wordt bij de desbetreffende vragen besproken.

6.2.1 Algemene gegevens

Ik ben...

- Een begeleid(st)er in de kinderopvang: **49 (9,82%)**
- Een verantwoordelijke van de kinderopvang: **407 (81,56%)**
- Anders: **43 (8,62%)**

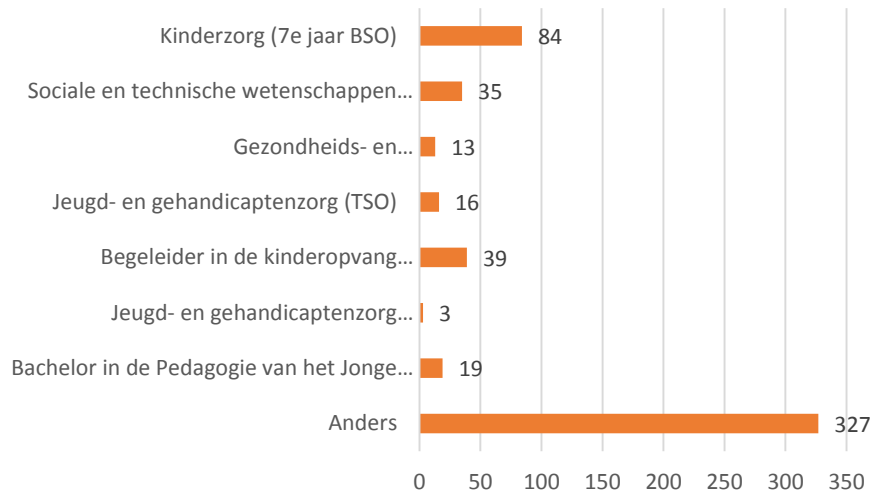

Grafiek 2: *Ik ben...*

De vragenlijst werd voornamelijk door verantwoordelijken van de kinderopvang ingevuld. Bij ‘Anders’ werd onder andere 7 keer ‘begeleid(st)er en verantwoordelijke’ en 6 keer ‘coördinator’ ingevuld. De andere reacties varieerden tussen allerlei verschillende functies die in een groepsopvang mogelijk zijn.

Welke opleiding heeft u gevolgd? Meerdere antwoorden mogelijk

- Kinderzorg (7^e jaar BSO): **84 (16,83%)**
- Sociale en technische wetenschappen (TSO): **35 (7,01%)**
- Gezondheids- en welzijnswetenschappen (TSO): **13 (2,61%)**
- Jeugd- en gehandicaptenzorg (TSO): **16 (3,21%)**
- Begeleider in de kinderopvang (volwassenenonderwijs): **39 (7,82%)**
- Jeugd- en gehandicaptenzorg (volwassenenonderwijs): **3 (0,6%)**
- Bachelor in de Pedagogie van het Jonge Kind: **19 (3,81%)**
- Anders: **327 (65,53%)**

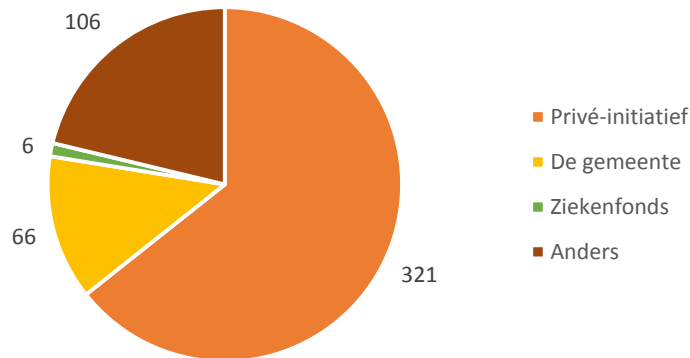

Grafiek 3: Opleiding

Op deze vraag werden zeer diverse antwoorden gegeven. Verschillende mensen gaven ook meerdere opleidingen aan die ze gevolgd hadden. Veel van de antwoorden bij 'Anders' waren hogere studies in sociale opleidingen. Vooral verpleegkunde kwam veel voor, maar ook maatschappelijk of sociaal werk en opleidingen in de orthopedagogie(k). Exacte percentages hiervan zijn moeilijk te achterhalen, aangezien de respondenten naast de bachelor-masterbenamingen ook oudere benamingen zoals graduaat-regentaat-licentiaat gebruikten of een onofficiële naam voor hun opleiding opgaven. Hierdoor is het moeilijk om te bepalen hoeveel mensen een gelijkaardig diploma gehaald hebben.

Wie organiseert uw kinderopvang?

- *Het is een privé-initiatief: 321 (64,33%)*
- *De gemeente: 66 (13,23%)*
- *Een ziekenfonds: 6 (1,2%)*
- *Anders: 106 (21,24%)*

Grafiek 4: Wie organiseert uw kinderopvang?

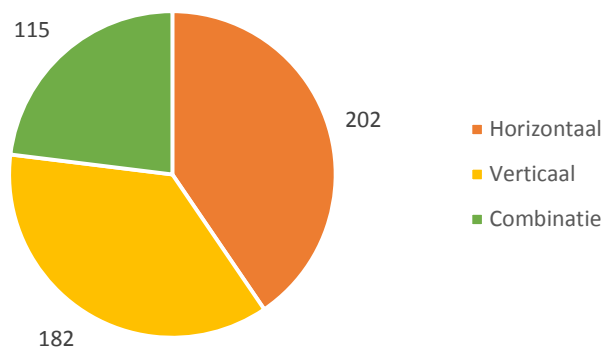
De meeste deelnemende groepsopvanglocaties zijn privé-initiatieven. Van de locaties die 'Anders' aanduiden, worden er onder andere 65 (13,02%) door een vzw georganiseerd, 13 (2,61%) door een OCMW en 11 (2,2%) door een onderwijsinstelling, zoals een universiteit.

Wat is de maximale capaciteit van de kinderopvang?

De capaciteit varieert van 9 kinderen, de minimumcapaciteit voor een groepsopvang, tot 182 kinderen in één locatie. Andere bewerkingen zoals het gemiddelde kunnen hier moeilijk gemaakt worden, aangezien enkele respondenten de vragenlijst voor meerdere locaties invulden, en daarbij de capaciteit van hun locaties optelden.

Hoe worden de groepen ingedeeld?

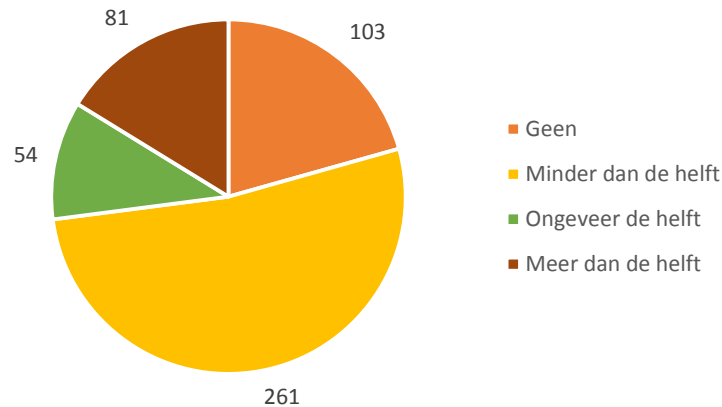
- *Horizontaal (in leeftijdsgroepen): 202 (40,48%)*
- *Verticaal (leeftijden gemengd): 182 (36,47%)*
- *Combinatie van verticale en horizontale groepen: 115 (23,05%)*

Grafiek 5: Hoe worden de groepen ingedeeld?

Hoeveel kinderen in de kinderopvang hebben bij benadering een andere moedertaal dan het Nederlands?

- **Geen: 103 (20,64%)**
- **Minder dan de helft: 261 (52,3%)**
- **Ongeveer de helft: 54 (10,82%)**
- **Meer dan de helft: 81 (16,23%)**
- **Ik weet het niet: 0 (0%)**

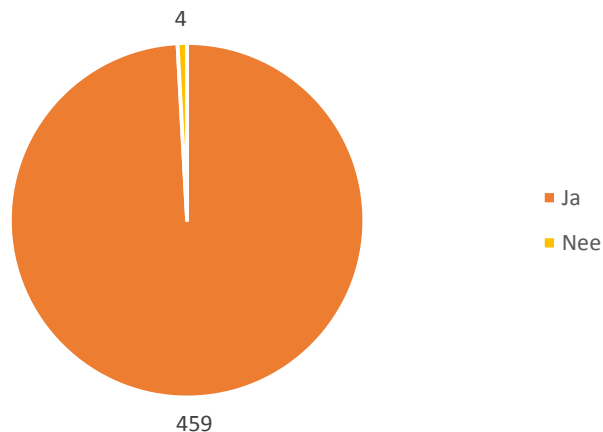

Grafiek 6: Hoeveel kinderen hebben een andere moedertaal dan het Nederlands?

6.2.2 Voorlezen

Wordt er voorgelezen in de kinderopvang? Met voorlezen wordt niet enkel het letterlijk voorlezen bedoeld, maar ook samen in boeken kijken, over boeken praten, prenten in een boek aanwijzen en benoemen, enzovoort. Deze definitie wordt gedurende de volledige vragenlijst gehanteerd.

- **Ja: 495 (99,2%)**
- **Nee: 4 (0,8%)**

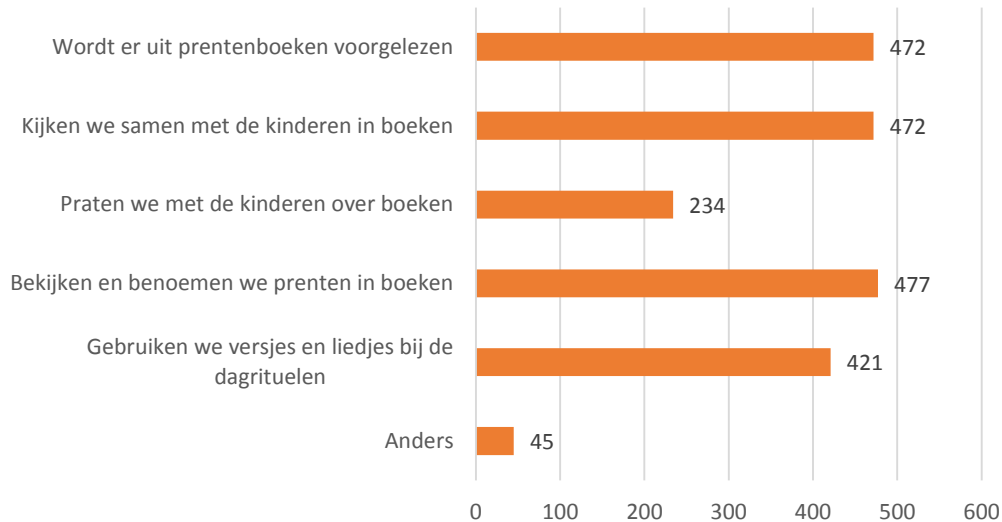

Grafiek 7: Wordt er voorgelezen in de kinderopvang?

Indien op deze vraag 'Nee' geantwoord werd, werd de respondent meteen naar een andere antwoordpagina doorverwezen, aangezien veel vragen bij deze locaties niet van toepassing waren. Zie 6.2. 11 Er wordt niet voorgelezen.

In onze kinderopvang... Meerdere antwoorden mogelijk

- **Wordt er uit prentenboeken voorgelezen: 472 (95,35%)**
- **Kijken we samen met de kinderen in boeken: 472 (95,35%)**
- **Praten we met de kinderen over boeken: 234 (47,27%)**
- **Bekijken en benoemen we prenten in boeken: 477 (96,36%)**
- **Gebruiken we versjes en liedjes bij de dagrituelen: 421 (85,05%)**
- **Anders: 45 (9,09%)**

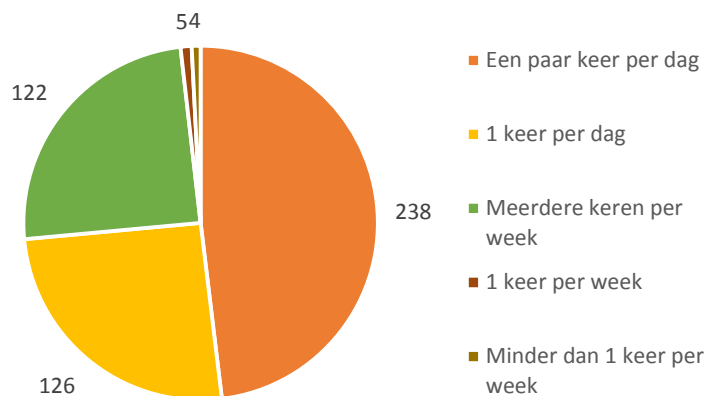

Grafiek 8: In onze kinderopvang...

Op deze vraag konden meerdere antwoorden gegeven worden en hier waren dan ook slechts 6 respondenten die maar één antwoordmogelijkheid aangeduid hadden. De overgrote meerderheid varieert dus in de voorleesactiviteiten. Bij 'Anders' werden zeer diverse voorleesactiviteiten ingevuld, zoals vertelplaten, voorleestassen, voorleesoma's, kamishibai, bibliotheekbezoeken, etc.

Hoe vaak wordt er voorgelezen?

- **Een paar keer per dag: 238 (48,08%)**
- **1 keer per dag: 126 (25,45%)**
- **Meerdere keren per week: 122 (24,65%)**
- **1 keer per week: 5 (1,01%)**
- **Minder dan 1 keer per week: 4 (0,81%)**

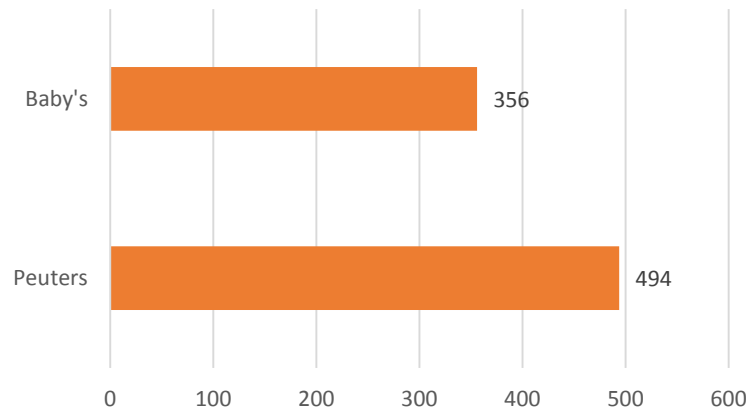

Grafiek 9: Hoe vaak wordt er voorgelezen

Ongeveer 75% van de kinderdagverblijven leest minstens één keer per dag voor.

Aan wie wordt er voorgelezen? Meerdere antwoorden mogelijk

- *Baby's (tot 18 maanden): 356 (71,92%)*
- *Peuters (18 maanden tot 3 jaar): 494 (99,8%)*

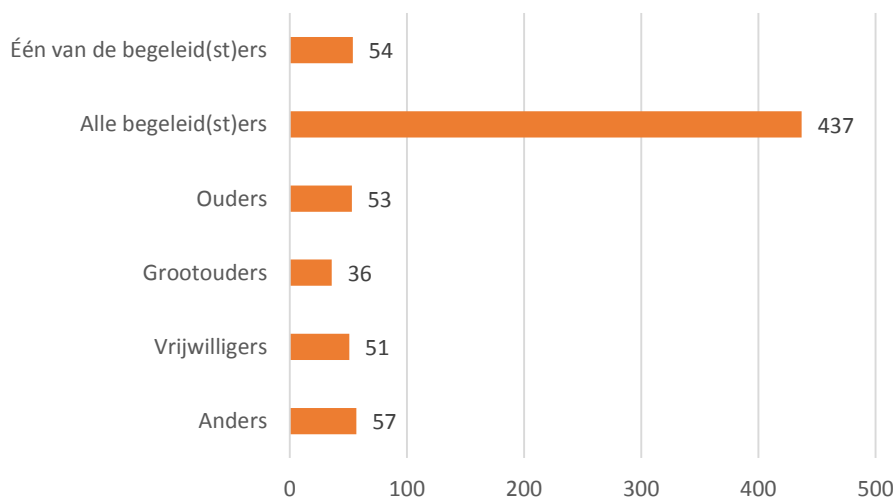

Grafiek 10: Aan wie wordt er voorgelezen?

Op één locatie na, wordt overal aan peuters voorgelezen. Hierbij is het belangrijk om te weten dat sommige groepsopvanglocaties mogelijk geen baby's hebben, waardoor ze automatisch enkel aan peuters voorlezen. Wanneer dus 139 keer (28,08%) aangeduid wordt dat er enkel aan peuters voorgelezen wordt, is het mogelijk dat er in enkele van deze 139 locaties geen baby's aanwezig zijn. Ook is het mogelijk dat, in het geval van een horizontale indeling, een begeleid(st)er van een peuter groep deze vragenlijst invulde waardoor hij/zij enkel voor de eigen groep sprak.

Wie leest voor in uw kinderopvang? Meerdere antwoorden mogelijk

- *Één van de begeleid(st)ers: 54 (10,91%)*
- *Alle begeleid(st)ers: 437 (88,28%)*
- *Ouders: 53 (10,71%)*
- *Grootouders: 36 (7,27%)*
- *Vrijwilligers: 51 (10,3%)*
- *Anders: 57 (11,52%)*

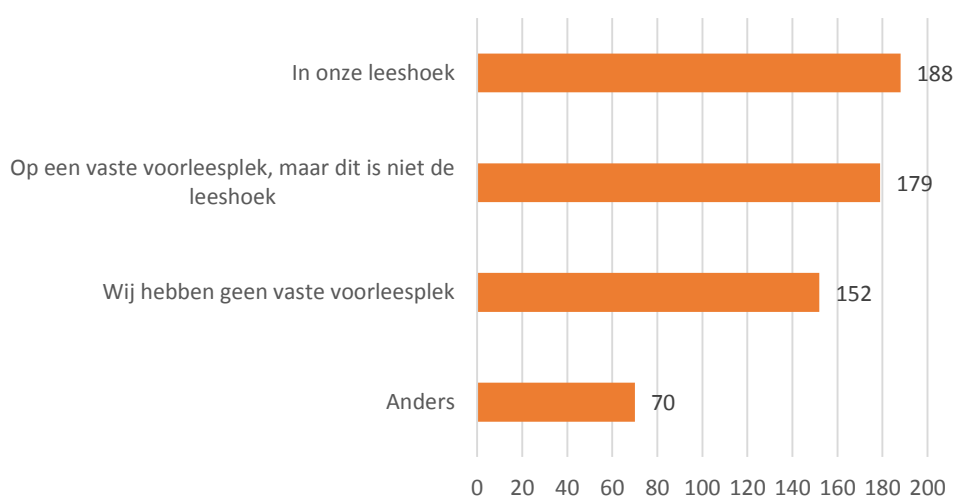
Grafiek 11: Wie leest voor in uw kinderopvang?

In bijna 9/10 locaties wordt door alle begeleid(st)ers voorgelezen. Bij 'Anders' werd heel vaak stagiaires ingevuld (40 = 8,08%), verder kwam leidinggevende of verantwoordelijke ook 7 keer voor.

Op deze vraag werd dieper ingegaan tijdens de telefonische interviews. Aan 6 personen werd gevraagd wanneer ouders bij hen kwamen voorlezen. Dit gebeurde 4 keer in de Voorleesweek of op andere speciale gelegenheden, en 4 keer tijdens het jaar. Ook wanneer vrijwilligers komen voorlezen, gebeurt dit in 2 locaties tijdens een speciale gelegenheid en in 2 andere locaties tijdens het jaar.

Waar wordt er voorgelezen in uw kinderopvang? Meerdere antwoorden mogelijk

- In onze leeshoek: **188 (37,98%)**
- Op een vaste voorleesplek, maar dit is niet de leeshoek: **179 (36,16%)**
- Wij hebben geen vaste voorleesplek: **152 (30,71%)**
- Anders: **70 (14,14%)**

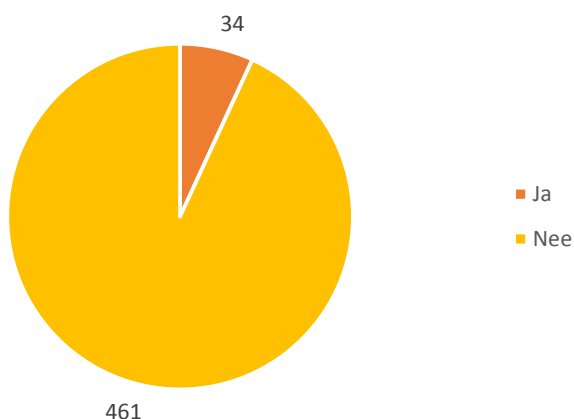

Grafiek 12: Waar wordt er voorgelezen in uw kinderopvang?

Bij 'Anders' werd vaak 'op de mat' vernoemd (21 keer). Verder varieerden deze antwoorden sterk, van aan tafel, tot in de tuin, individueel op schoot, in de slaapruijnte en in de snoezelhoek. Enkele respondenten antwoordden hier 'overall'.

Wordt er in andere talen dan het Nederlands voorgelezen?

- Ja: **34 (6,87%)**
- Nee: **461 (93,13%)**

Grafiek 13: Wordt er in andere talen dan het Nederlands voorgelezen?

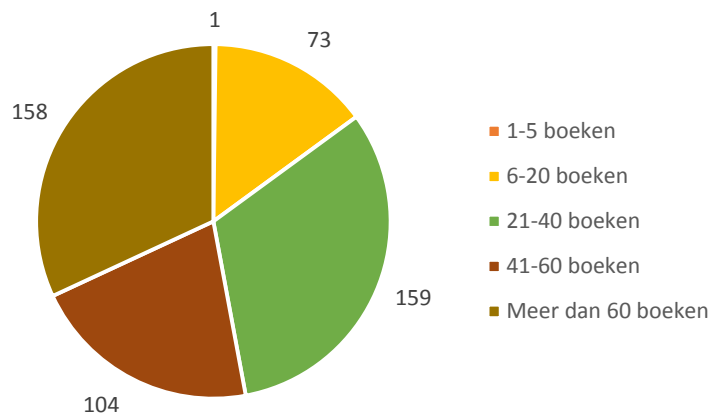
Een kleine 7% leest voor in andere talen dan het Nederlands. Toch bleek uit een vorige vraag dat er maar ongeveer 1/5 groepsopvanglocaties geen kinderen heeft die een andere moedertaal hebben dan het Nederlands.

Ook hier bleken er tijdens de telefonische interviews grote verschillen te zijn onder de personen die aangaven anderstalig voor te lezen. Aan 8 personen werd gevraagd wanneer er in andere talen dan het Nederlands voorgelezen wordt, en hierop antwoordden 5 personen dat dit tijdens het jaar gebeurt en 4 personen dat er tijdens speciale gelegenheden anderstalig voorgelezen wordt. Er waren 2 respondenten die als tip gaven om de boekjes in de kringloopwinkel te kopen, aangezien het soms moeilijk is om een anderstalig aanbod in de boekhandel te vinden.

6.2.3 De collectie

Hoeveel boeken zijn er bij benadering aanwezig?

- 1 – 5 boeken: **1 (0,2%)**
- 6 – 20 boeken: **73 (14,75%)**
- 21 – 40 boeken: **159 (32,12%)**
- 41 – 60 boeken: **104 (21,01%)**
- Meer dan 60 boeken: **158 (31,92%)**

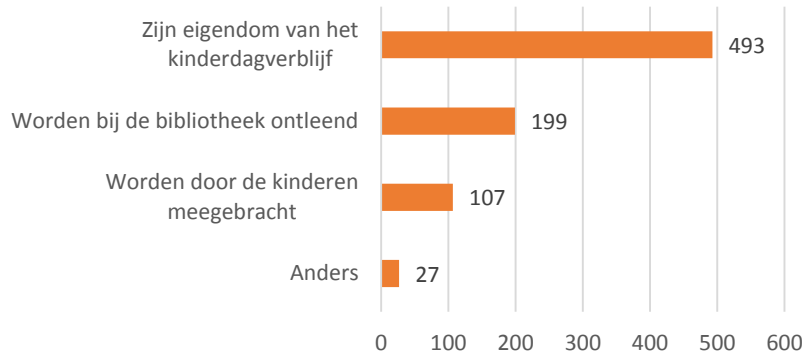

Grafiek 14: Hoeveel boeken zijn er bij benadering aanwezig?

Bij deze vraag moet men met twee zaken rekening houden. Ten eerste is het waarschijnlijk dat locaties met een kleine capaciteit minder boeken hebben dan locaties met een grote capaciteit. Men moet deze vraag dus in relatie met de vraag over de maximale capaciteit bekijken. Dit wordt bij de interpretatie van de resultaten besproken. Ten tweede kan het zijn dat er locaties zijn waar weinig boeken eigendom van het kinderdagverblijf zijn, maar waar wel boeken van de bibliotheek of van thuis meegebracht worden. Dit is deels het gevolg van dat deze vraag op verschillende manieren geïnterpreteerd kan worden, namelijk boeken die aanwezig zijn in de eigen collectie of boeken die aanwezig zijn in het kinderdagverblijf, al dan niet uit de eigen collectie. Daarom moet men deze vraag ook in relatie tot de volgende vraag bekijken.

De boeken... Meerdere antwoorden mogelijk

- **Zijn eigendom van het kinderdagverblijf: 493 (99,6%)**
- **Worden bij de bibliotheek ontleend: 199 (40,2%)**
- **Worden door de kinderen meegebracht: 107 (21,62%)**
- **Anders: 27 (5,45%)**

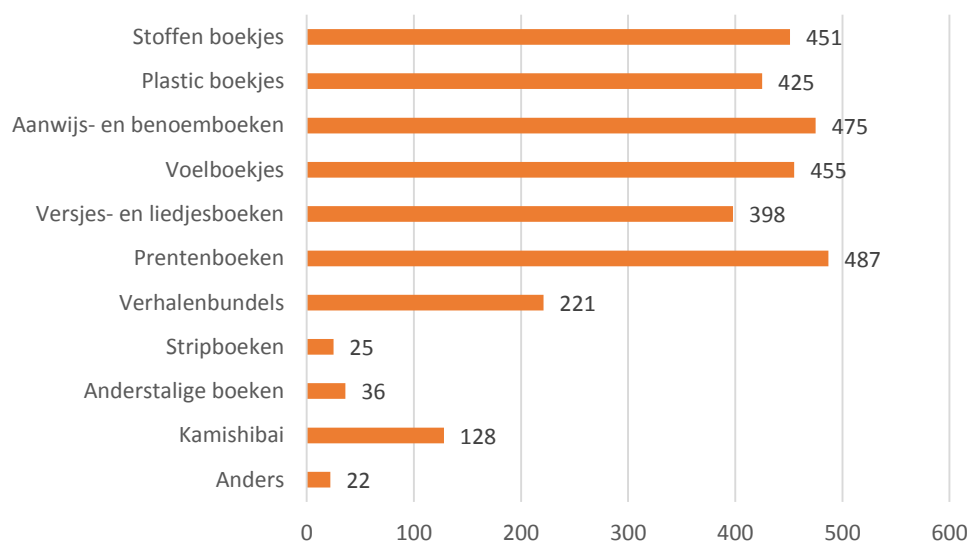

Grafiek 15: De boeken...

Slechts 2 locaties hebben geen boeken die eigendom zijn van het kinderdagverblijf. Bij 'Anders' werd vooral vaak aangeduid dat de begeleid(st)ers of verantwoordelijken zelf boeken meenemen van thuis (13 keer).

Welk soort boeken zijn er aanwezig? Meerdere antwoorden mogelijk

- **Stoffen boekjes: 451 (91,11%)**
- **Plastic boekjes: 425 (85,86%)**
- **Aanwijs- en benoemboeken: 475 (95,96%)**
- **Voelboekjes: 455 (91,92%)**
- **Versjes- en liedjesboeken: 398 (80,4%)**
- **Prentenboeken: 487 (98,38%)**
- **Verhalenbundels: 221 (44,65%)**
- **Stripboeken: 25 (5,05%)**
- **Anderstalige boeken: 36 (7,27%)**
- **Kamishibai: 128 (25,86%)**
- **Anders: 22 (4,44%)**

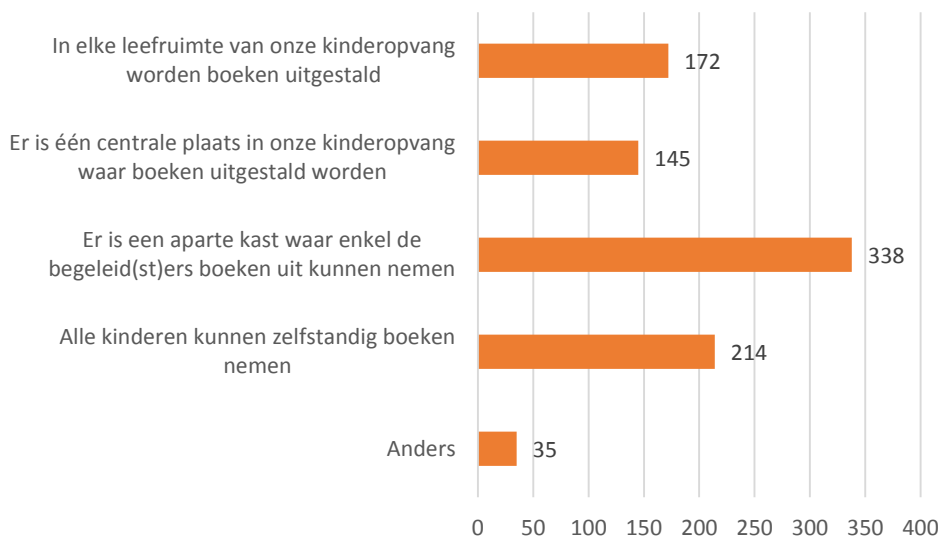

Grafiek 16: Soorten boeken

Opvallend bij deze vraag is dat de groepsopvanglocaties vaak een zeer gevarieerd aanbod hebben, wat betreft boeken. Slechts in 12 locaties (2,42%) zijn er 3 of minder verschillende soorten boeken aanwezig. Vooral het prentenboek is populair, want daarvan gaven slechts 8 locaties aan er geen in de collectie te hebben. Wat ook opvalt, is dat ongeveer een vierde van de locaties een kamishibai heeft. Bij 'Anders' werd een aantal keer zelfgemaakte boeken ingevuld.

Hoe worden de boeken uitgestald? Meerdere antwoorden mogelijk

- *In elke leefruimte van onze kinderopvang worden boeken uitgestald: 172 (34,75%)*
- *Er is één centrale plaats in onze kinderopvang waar boeken uitgestald worden: 145 (29,3%)*
- *Er is een aparte kast waar enkel de begeleid(st)ers boeken uit kunnen nemen: 338 (68,28%)*
- *Alle kinderen kunnen zelfstandig boeken nemen: 214 (43,23%)*
- *Anders: 35 (7,07%)*

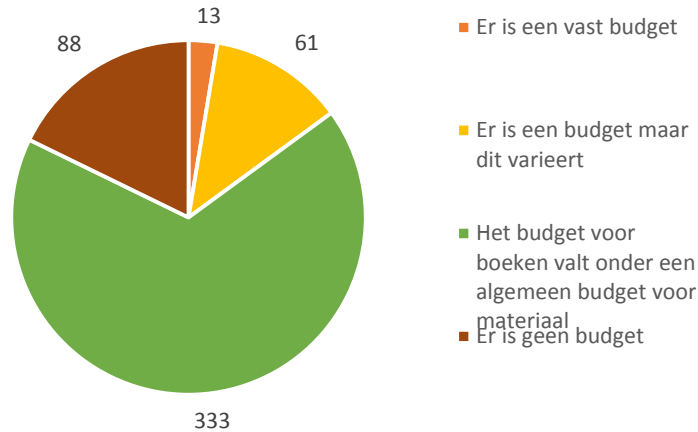

Grafiek 17: Hoe worden de boeken uitgestald?

Bij 'Anders' werden vaak bepaalde regels opgeschreven, zoals wanneer de kinderen precies zelf zelfstandig boeken mogen nemen.

Is er een budget voor boeken?

- Er is een vast budget: **13 (2,63%)**
- Er is een budget maar dit varieert: **61 (12,32%)**
- Het budget voor boeken valt onder een algemeen budget voor materiaal: **333 (67,27%)**
- Er is geen budget: **88 (17,78%)**

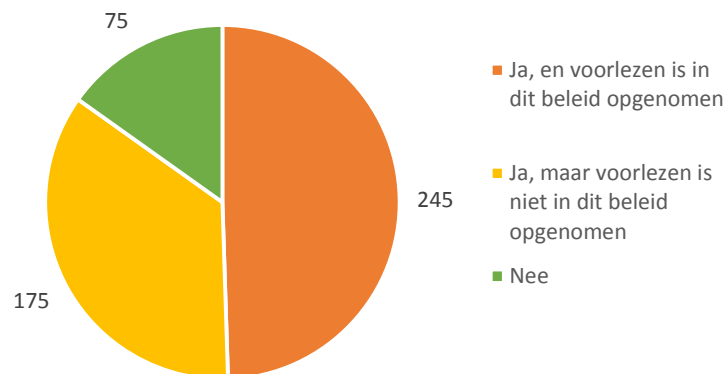
Grafiek 18: Is er een budget voor boeken?

Opgeteld heeft dus 14,95% een apart budget voor boeken.

6.2.4 Het beleid van uw kinderopvang

Is er een pedagogisch beleid of een kwaliteitsbeleid in uw kinderopvang? Zie: het decreet Kinderopvang van Baby's en Peuters van 1 april 2014.

- Ja, en voorlezen is in dit beleid opgenomen: **245 (49,49%)**
- Ja, maar voorlezen is niet in dit beleid opgenomen: **175 (35,35%)**
- Nee: **75 (15,15%)**

Grafiek 19: Is er een pedagogisch beleid of een kwaliteitsbeleid in uw kinderopvang?

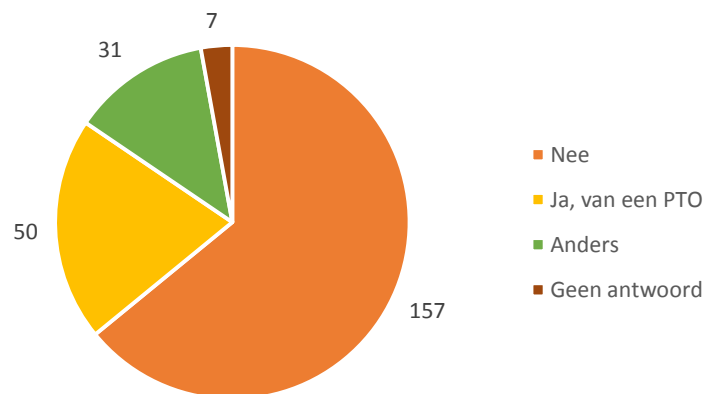
De helft van de respondenten gaf aan dat voorlezen in hun pedagogisch beleid opgenomen is. Sinds het nieuwe decreet is het verplicht om tegen april 2016 een pedagogisch beleid te hebben (Kind en Gezin, z.j.). Hier zou voorlezen onder kunnen vallen. Doordat deze regelgeving pas vanaf april 2016 van kracht gaat, is het mogelijk dat deze cijfers nog veranderen, aangezien antwoordoptie 'nee' niet meer van toepassing zal zijn.

Tijdens de telefonische interviews werd aan 15 mensen gevraagd wat dit voorleesbeleid die zij in de groepsopvang hebben, inhoudt. Hieruit bleek dat dit voor 7 mensen betekent dat voorlezen in de

structurele dagplanning opgenomen wordt, voor 5 mensen is voorlezen gewoon een vanzelfsprekendheid in de werking, bij 2 personen wordt in het beleid opgenomen hoe er aan de kinderen voorgelezen moet worden en bij 1 iemand komt voorlezen voor in het diversiteitsbeleid, waarbij getracht wordt om voorleesboeken te kiezen die de diversiteit in onze maatschappij goed weerspiegelen. Dit voorleesbeleid wordt bij 11 locaties min of meer geëvalueerd.

Krijgt u ondersteuning bij de uitwerking van dit voorleesbeleid? Deze vraag dient u enkel in te vullen indien u een pedagogisch beleid heeft waarin voorlezen is opgenomen.

- **Nee: 157 (64,08%)**
- **Ja, van een PTO (Pedagogische en Taalondersteunende Organisatie): 50 (20,41%)**
- **Anders: 31 (12,65%)**
- **Geen antwoord: 7 (2,86%)**

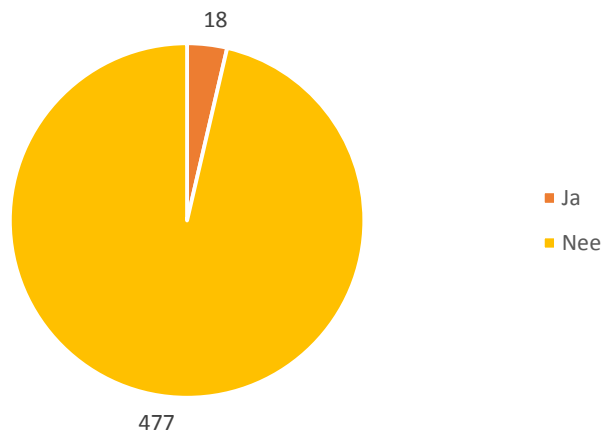
Grafiek 20: Krijgt u ondersteuning bij de uitwerking van dit voorleesbeleid?

Deze percentages zijn berekend op basis van de 245 locaties die voorlezen wel in hun pedagogisch of kwaliteitsbeleid hebben opgenomen. Met de PTO's werden de 11 gesubsidieerde organisaties bedoeld die eerder in dit verslag bij het nieuwe decreet opgesomd werden, maar dit was mogelijk niet duidelijk in de vraagstelling. Bij 'Anders' werd een aantal keer een eigen pedagogisch medewerker vermeld.

Aan 6 personen die aangaven door een PTO ondersteund te worden, werd tijdens de telefonische bevraging gevraagd welke PTO dit dan is. Slechts 2 personen antwoordden met een bestaande PTO, de overige 4 worden wel ondersteund, maar niet door één van de 11 gesubsidieerde PTO's.

Is er een voorleescoördinator in uw kinderopvang? Een voorleescoördinator zorgt ervoor dat voorlezen een meer structurele plek krijgt binnen beleid en uitvoering in de kinderopvang.

- Ja: 18 (3,64%)
- Nee: 477 (96,36%)

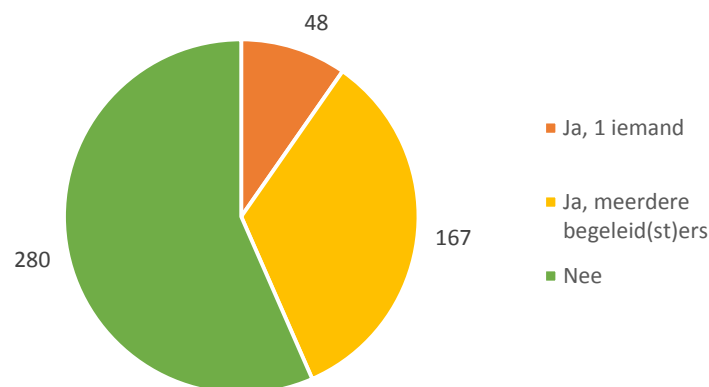

Grafiek 21: Is er een voorleescoördinator in uw kinderopvang?

Ook bij deze vraag werd verduidelijking gevraagd aan 5 respondenten in het telefonische interview. Bij de vraag wat voor hen een voorleescoördinator exact inhoudt, werd vooral verteld dat dit iemand is die het voorlezen in de gaten houdt, stimuleert en een aanspreekpunt is op het gebied van voorlezen.

Hebben de begeleid(st)ers een vormingssessie rond voorlezen gekregen?

- Ja, 1 iemand: 48 (9,7%)
- Ja, meerdere begeleid(st)ers: 167 (33,74%)
- Nee: 280 (56,57%)

Grafiek 22: Hebben de begeleid(st)ers een vormingssessie rond voorlezen gekregen?

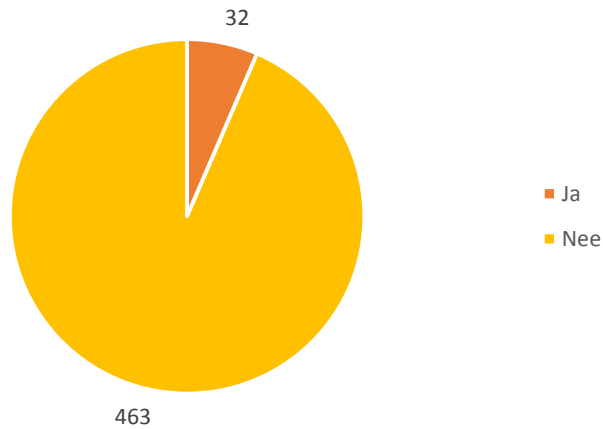
In iets meer dan de helft van de locaties heeft niemand een vormingssessie rond voorlezen gekregen.

Uit de telefonische bevraging blijkt dat er een zeer grote verscheidenheid aan vorming bestaat rond voorlezen. Verder krijgt de vorming ook vaak een vertaling in de werking van de groepsopvang, maar in sommige locaties werd voordien al positief met voorlezen omgegaan, waardoor er soms geen duidelijke wijziging was in het gedrag rond voorlezen van de kinderbegeleidsters. In sommige locaties had dit dan weer wel een grote, positieve impact.

6.2.5 Inzet multimedia

Worden er digitale prentenboeken gebruikt?

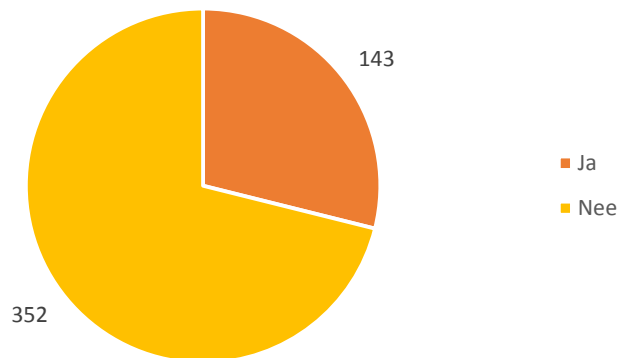
- Ja: 32 (6,46%)
- Nee: 463 (93,54%)

Grafiek 23: Worden er digitale prentenboeken gebruikt?

Worden er luisterboeken gebruikt?

- Ja: 143 (28,89%)
- Nee: 352 (71,11%)

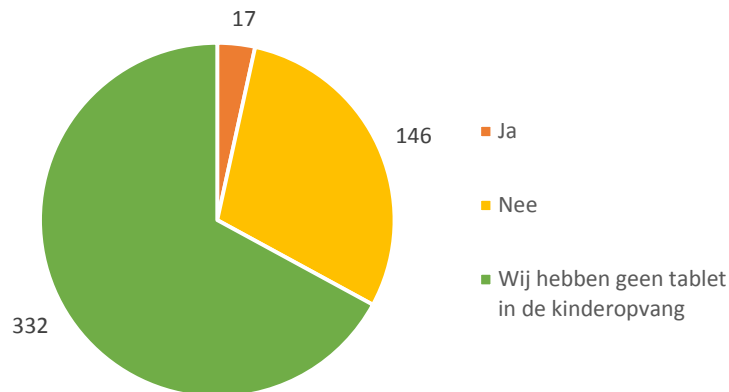

Grafiek 24: Worden er luisterboeken gebruikt?

In tegenstelling tot digitale prentenboeken (6,46%), worden luisterboeken vaker in de groepsopvang gebruikt (28,89%).

Indien jullie in het bezit zijn van een tablet: worden er voorleesapps gebruikt?

- Ja: **17 (3,43%)**
- Nee: **146 (29,49%)**
- Wij hebben geen tablet in de kinderopvang: **332 (67,07%)**

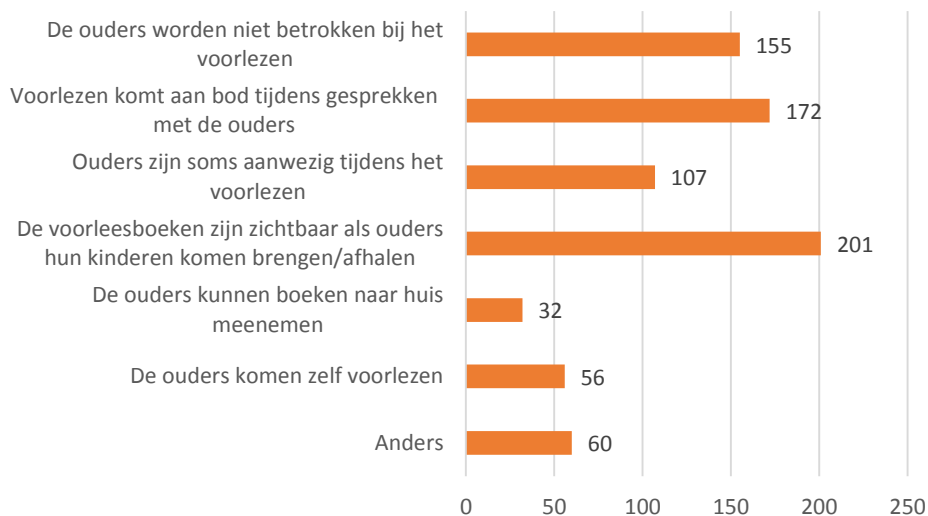
Grafiek 25: Worden er voorleesapps gebruikt?

Hoewel bij deze vraag de antwoordmogelijkheid 'Wij hebben geen tablet in de kinderopvang' aanwezig was, is het toch aannemelijk dat een aantal respondenten 'Nee' aangeduid hebben terwijl er ze geen tablet hebben.

6.2.6 Ouderbetrokkenheid

Hoe worden ouders betrokken bij het voorlezen in uw kinderopvang? Meerdere antwoorden mogelijk

- De ouders worden niet betrokken bij het voorlezen: **155 (31,31%)**
- Voorlezen komt aan bod tijdens gesprekken met de ouders: **172 (34,75%)**
- Ouders zijn soms aanwezig tijdens het voorlezen: **107 (21,62%)**
- De voorleesboeken zijn zichtbaar als ouders hun kinderen komen brengen/afhalen: **201 (40,61%)**
- De ouders kunnen boeken naar huis meenemen: **32 (6,46%)**
- De ouders komen zelf voorlezen: **56 (11,31%)**
- Anders: **60 (12,12%)**

Grafiek 26: Ouderbetrokkenheid

Bij 'Anders' werd opvallend vaak ouderbetrokkenheid tijdens de Voorleesweek vermeld (28 keer, 5,66%).

Aan 3 respondenten werd tijdens het telefonische interview gevraagd naar hoe het meegeven van boeken aan ouders in zijn werk gaat. In 2 locaties is er een bibliotheek aanwezig. Het is opvallend dat in beide gevallen de anderstalige ouders hier minder gebruik van maken dan de Nederlandstalige ouders. Bij de derde locatie is er een 'boekje van de week' dat in het weekend mee naar huis genomen mag worden door het 'kindje van de week'. Hier wordt dan weer expliciet vermeld dat het net goed is voor anderstalige ouders om dit ook te doen, omdat de kinderen door de vele herhaling van het boekje, het verhaal dan aan hun ouders kunnen vertellen.

6.2.7 Samenwerking rond voorlezen

Werken jullie samen met de bibliotheek rond voorlezen? Meerdere antwoorden mogelijk

- *Ja, we ontlenen boeken voor de kinderopvang: 168 (33,94%)*
- *Ja, de bibliotheek komt boeken leveren: 42 (8,48%)*
- *Ja, we bezoeken de bibliotheek met de kinderen: 60 (12,12%)*
- *Ja, een medewerker van de bibliotheek komt voorlezen: 10 (2,02%)*
- *Nee, de bibliotheek is te ver: 100 (20,2%)*
- *Nee, de kinderen zijn hier nog te klein voor: 134 (27,07%)*
- *Anders: 78 (15,76%)*

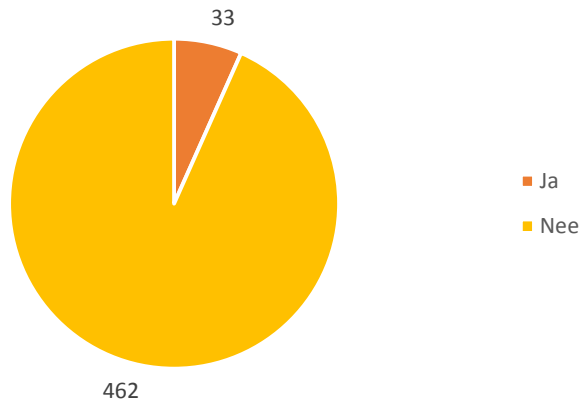
Grafiek 27: Werken jullie samen met de bibliotheek rond voorlezen?

Bij 'Anders' werd 57 keer (11,52%) aangegeven dat er niet samengewerkt werd met de bibliotheek, met of zonder reden. Van de 495 respondenten gaven in totaal 269 mensen aan op geen enkele manier samen te werken met de bibliotheek (54,34%).

Uit de telefonische bevraging blijkt dat wanneer de bibliotheek bezocht wordt met de kinderen, men dat om verschillende redenen doet, zoals boekjes kijken, boekjes uitkiezen of er wordt een verhaaltje voorgelezen.

Wordt er met andere organisaties samengewerkt rond voorlezen?

- Ja: **33 (6,67%)**
- Nee: **462 (93,33%)**

Grafiek 28: Wordt er met andere organisaties samengewerkt rond voorlezen?

Indien ja, met welke organisatie(s) werken jullie samen?

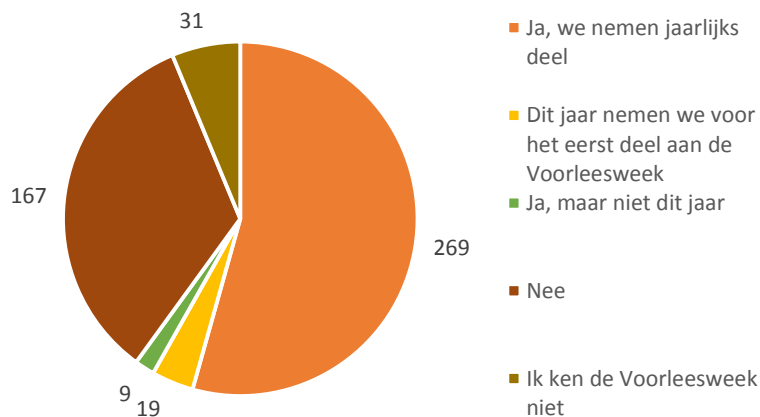
Op deze vraag werden zeer diverse antwoorden gegeven.

7 ^e jaar Kinderzorg	Boek op schoot	Bejaardenhuis (2)
Boekenbeurs	Boekenkaravaan (2)	Boekbaby's (2)
Brede school	CEGO	Boekje Proef (2)
Collega's groepsopvang	Educatief centrum	CKG, Ontmoetingshuis
Lagere school (5)	Narrata	Project Taaltantes
Linc	Stichting Lezen	Provincie Vlaams-Brabant
VGC (2)	VVSG	Stichting Voorlezen

6.2.8 Voorleesacties of –projecten van Stichting Lezen

Nemen jullie soms deel aan de Voorleesweek?

- Ja, we nemen jaarlijks deel: **269 (54,34%)**
- Dit jaar nemen we voor het eerst deel aan de Voorleesweek: **19 (3,84%)**
- Ja, maar niet dit jaar: **9 (1,82%)**
- Nee: **167 (33,74%)**
- Ik ken de Voorleesweek niet: **31 (6,26%)**

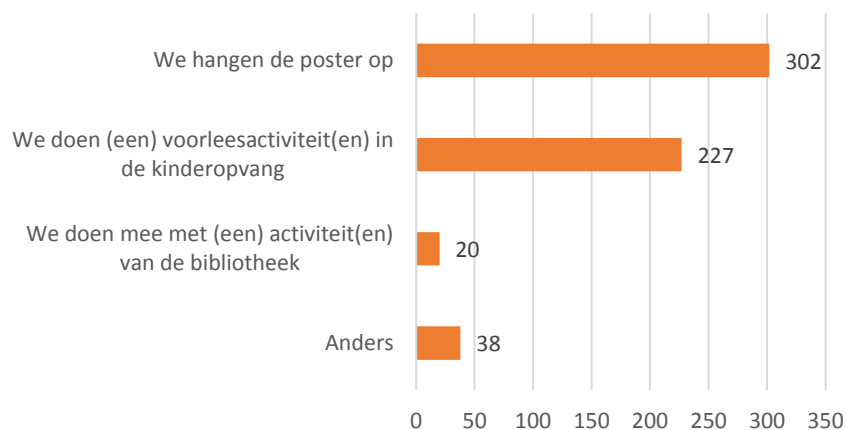

Grafiek 29: Nemen jullie soms deel aan de Voorleesweek?

Deze vraag werd niet door iedereen correct ingevuld. Een aantal respondenten antwoordden ‘Nee’ of ‘Ik ken de Voorleesweek niet’ op deze vraag, terwijl ze op de volgende vraag wel antwoordden dat ze de poster ophangen of een activiteit doen. Ook werd er soms op beide volgende vragen geantwoord, terwijl de eerstvolgende vraag bedoeld is voor locaties die wel deelnemen, en de vraag daarna voor de locaties die niet deelnemen. Hierdoor moeten zowel deze cijfers als de resultaten van de volgende twee vragen genuanceerd worden.

Indien jullie dit jaar deelnemen aan de voorleesweek, op welke manier doen jullie dit? Meerdere antwoorden mogelijk

- *We hangen de poster op: 302 (90,42%)*
- *We doen (een) voorleesactiviteit(en) in de kinderopvang 227 (67,96%)*
- *We doen mee met (een) activiteit(en) van de bibliotheek: 20 (5,99%)*
- *Anders: 38 (11,38%)*

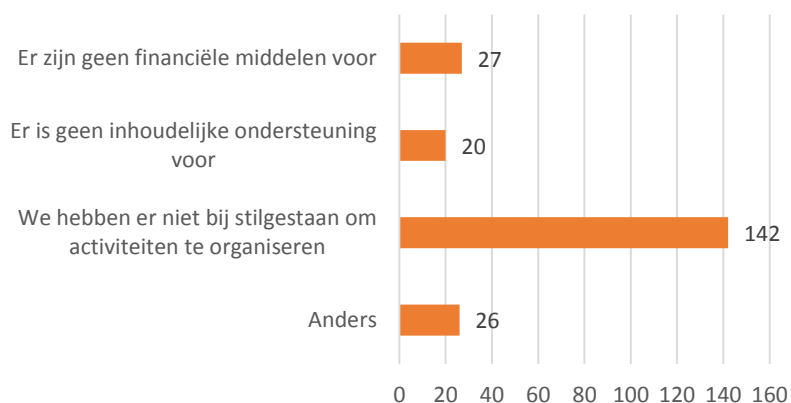

Grafiek 30: Op welke manier nemen jullie deel aan de Voorleesweek?

In totaal gaven 334 respondenten antwoord op deze vraag, terwijl uit de vorige vraag bleek dat slechts 297 locaties deelnemen aan de Voorleesweek. Bij ‘Anders’ gaf men een aantal keer aan dat ouders, grootouders of andere familieleden en kennissen mogen komen voorlezen, of dat kinderen hun lievelingsboek mogen meebrengen.

Indien jullie niet deelnemen aan de Voorleesweek, waarom niet? Meerdere antwoorden mogelijk

- *Er zijn geen financiële middelen voor: 27 (13,71%)*
- *Er is geen inhoudelijke ondersteuning voor: 20 (10,15%)*
- *We hebben er niet bij stilgestaan om activiteiten te organiseren: 142 (72,08%)*
- *Anders: 26 (13,2%)*

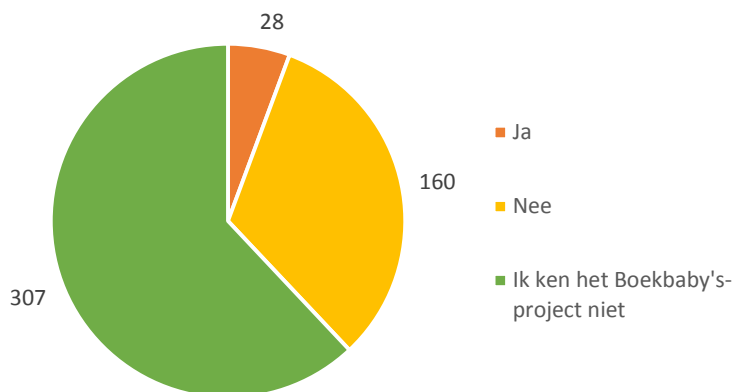

Grafiek 31: Waarom nemen jullie niet deel aan de Voorleesweek?

In totaal gaven 197 respondenten antwoord op deze vraag, terwijl uit een vorige vraag bleek dat slechts 167 locaties niet deelnemen aan de Voorleesweek, terwijl ze het wel kennen. Bij 'Anders' gaf men een aantal keer aan dat ze al dagelijks voorlezen. Één respondent antwoordde dat de Voorleesweek te dicht bij de sinterklaasperiode ligt.

Zijn jullie betrokken bij het Boekbaby's-project?

- Ja: **28 (5,66%)**
- Nee: **160 (32,32%)**
- Ik ken het Boekbaby's-project niet: **307 (62,02%)**

Grafiek 32: Zijn jullie betrokken bij het Boekbaby's-Project?

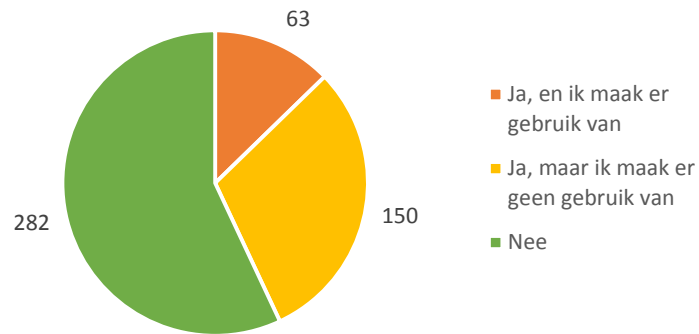
Indien ja, op welke manier?

Slechts 18 respondenten antwoordden op deze vraag, terwijl volgens de vorige vraag 28 locaties bij het project betrokken zijn.

Bib Koekelberg	Boekenaanbod in samenwerking met bib
Deelnemer op de vergadering in de stad	Infolders voor ouders
Inspraak	Naar begininfo geweest
Ouders krijgen een bon om een pakket te gaan halen in de bib	Ouders worden hiervan op de hoogte gesteld
Project Boekje Open	Vanuit mijn vorige job (basiseducatie) ken ik het
Via contacten bibliotheek	Via mail over gelezen
Via Stad Antwerpen, enkele jaren geleden	Vorming
Vorming vanuit bibliotheek Brugge	Wapperkids
We gaven de zakjes met de ouders mee	We hebben ooit bijscholing gehad via AG KOV

Kent u de website www.voorlezen.be?

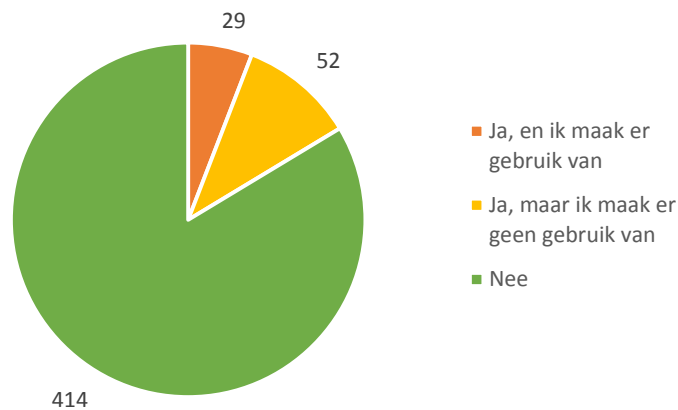
- Ja, en ik maak er gebruik van: **63 (12,73%)**
- Ja, maar ik maak er geen gebruik van: **150 (30,3%)**
- Nee: **282 (56,97%)**

Grafiek 33: Kent u de website www.voorlezen.be?

Kent u de website www.boekenzoeker.org?

- Ja, en ik maak er gebruik van: **29 (5,86%)**
- Ja, maar ik maak er geen gebruik van: **52 (10,51%)**
- Nee: **414 (83,64%)**

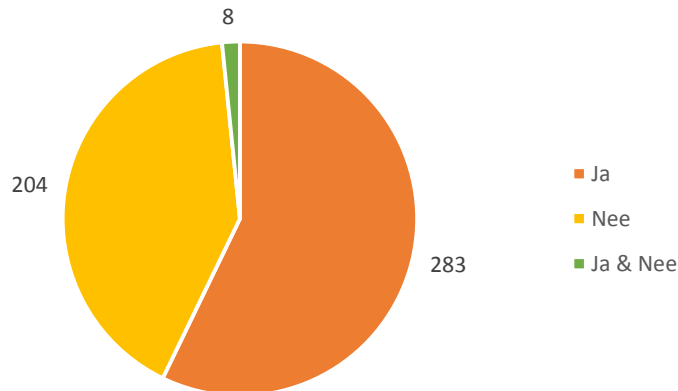
Grafiek 34: Kent u de website www.boekenzoeker.org?

Uit de telefonische bevraging blijkt dat de websites vooral gebruikt worden om boekentips op te zoeken. De website www.voorlezen.be wordt ook gebruikt naar aanleiding van de Voorleesweek, om bijvoorbeeld het campagnemateriaal te bekijken.

6.2.9 Nood aan ondersteuning

Heeft uw kinderopvang, volgens u, nood aan ondersteuning bij voorlezen?

- Ja: **283 (57,17%)**
- Nee: **204 (41,21%)**
- (Ja & Nee): **8 (1,62%)**

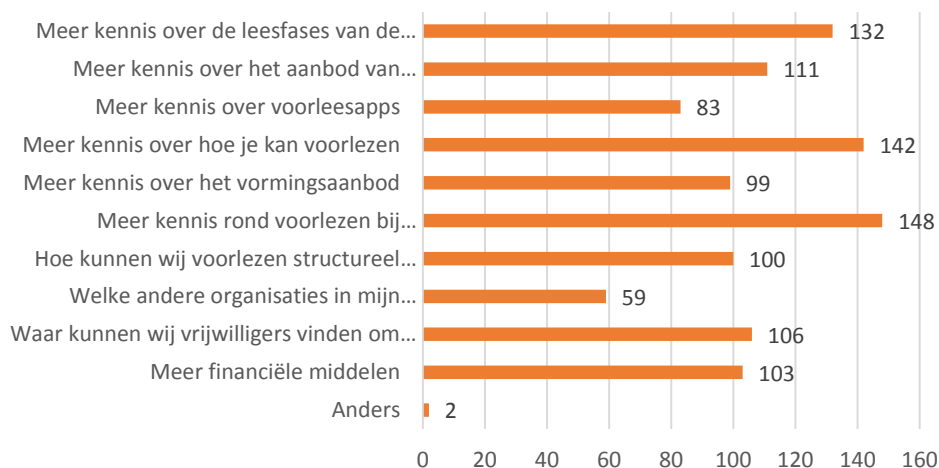

Grafiek 35: Heeft uw kinderopvang nood aan ondersteuning bij voorlezen?

Het antwoord 'Ja & Nee' werd voor de analyse toegevoegd aangezien een klein aantal respondenten zowel aangaven wel als geen ondersteuning nodig te hebben. Meer dan de helft van de groepsopvanglocaties heeft volgens de respondenten nood aan ondersteuning bij voorlezen.

Indien ja, op welke manier? Meerdere antwoorden mogelijk

- Meer kennis over de leesfases van de kinderen: **132 (45,36%)**
- Meer kennis over het aanbod van kinderboeken: **111 (38,14%)**
- Meer kennis over voorleesapps: **83 (28,52%)**
- Meer kennis over hoe je kan voorlezen: **142 (48,8%)**
- Meer kennis over het vormingsaanbod: **99 (34,02%)**
- Meer kennis rond voorlezen bij anderstalige kinderen: **148 (50,86%)**
- Hoe kunnen wij voorlezen structureel inbouwen in de kinderopvang? **100 (34,36%)**
- Welke andere organisaties in mijn gemeente doen iets rond voorlezen? **59 (20,27%)**
- Waar kunnen wij vrijwilligers vinden om voor te lezen? **106 (36,43%)**
- Meer financiële middelen: **103 (35,4%)**
- Anders: **2 (0,69%)**

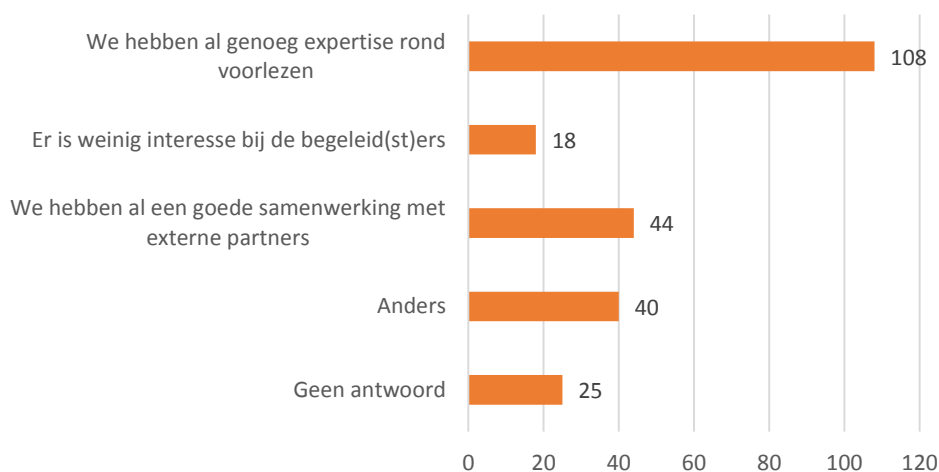
Grafiek 36: Indien ja, op welke manier?

Deze percentages zijn berekend op basis van de 291 respondenten die aangaven dat hun kinderopvang nood had aan ondersteuning rond voorlezen. Opvallend is dat ‘Meer kennis rond voorlezen bij anderstalige kinderen’ het meest aangeduid werd. Ook bij ‘Meer kennis over hoe je kan voorlezen’ en ‘Meer kennis over de leesfasen van de kinderen’ blijken zeer veel groepsopvanglocaties nood aan ondersteuning te hebben. Belangrijk bij deze vraag is dat 34,36% van de locaties ook nood heeft aan ondersteuning bij het structureel inbouwen van voorlezen in de kinderopvang. Dit is van belang aangezien de kernvraag van dit onderzoek hier rechtstreeks betrekking op heeft. Niet alleen heeft iedereen Leest zelf de intentie om hierbij ondersteuning te bieden, het blijkt ook een nood te zijn die men in de groepsopvang zelf aangeeft. ‘Anders’ werden volgende twee antwoorden gegeven: ‘Meer (kennis over) voorlezen in groepjes volgens niveau’ en ‘Ouders betrekken’.

Tijdens de telefonische bevraging werd gevraagd op welke manier men in de groepsopvang het liefst ondersteund zou willen worden. Er zijn drie methodes die vaak vermeld werden: ten eerste blijkt vorming een gewenste methode te zijn om dingen rond voorlezen bij te leren. Ten tweede vraag men meer aandacht voor voorlezen in de opleiding van de kinderverzorgsters, aangezien men merkt dat pas afgestudeerde begeleid(st)ers vaak geen goede basis hebben van voorlezen. Ten derde wordt ook vaak gevraagd of het mogelijk is om ter plaatse te komen om tips te geven en om het voorlezen voor te tonen met de eigen kinderen. Indien de begeleid(st)ers zien wat ze allemaal rond voorlezen kunnen doen en hoe de kinderen hierop reageren, is de motivatie meteen veel groter, wordt beweerd. Ook een website met info en tips, of leuke en inspirerende filmpjes op de website van iedereen Leest, werden vermeld als mogelijke ondersteuningsmethode. Ook een (maandelijkse) e-mail, zoals een nieuwsbrief, werd geopteerd.

Indien nee, waarom niet? Meerdere antwoorden mogelijk

- *We hebben al genoeg expertise rond voorlezen: 108 (50,94%)*
- *Er is weinig interesse bij de begeleid(st)ers: 18 (8,48%)*
- *We hebben al een goede samenwerking met externe partners, zoals met de bibliotheek of met andere organisaties: 44 (20,75%)*
- *Anders: 40 (18,87%)*
- *Geen antwoord: 25 (11,79%)*

Grafiek 37: Indien nee, waarom niet?

Deze percentages zijn berekend op basis van de 212 respondenten die aangaven dat hun kinderopvang geen nood had aan ondersteuning rond voorlezen. Dit blijkt vooral te komen doordat ze al genoeg expertise hebben rond voorlezen, of doordat voorlezen al ingebakken zit in hun werking. Dat blijkt ook

uit de antwoorden bij 'Anders': 27 respondenten lieten weten dat voorlezen al heel goed gaat bij hen en dat er geen nood is aan extra ondersteuning.

6.2.10 Tot slot

Doen jullie in de kinderopvang iets specifiek rond voorlezen? Hebben jullie een bepaald voorleesproject, een voorleesroutine of een andere manier om met voorlezen om te gaan? Laat het ons hier weten:

Deze vraag wordt besproken in '6.3 Goede praktijken in woord en beeld.'

6.2.11 Er wordt niet voorgelezen

In vier groepsopvanglocaties wordt niet voorgelezen. Deze respondenten kregen een verkorte vragenlijst met enkele extra vragen. Bij deze antwoorden worden geen percentages berekend, aangezien dit een verkeerd beeld zou geven van de werkelijkheid. Aangezien het hier maar vier locaties betreft, kan dit niet veralgemeend worden.

Zijn er boeken aanwezig in uw kinderopvang?

- *Ja: 4*
- *Nee: 0*

Hoewel er niet voorgelezen wordt, zijn op alle vier locaties toch boeken aanwezig.

Waarom wordt er niet voorgelezen in uw kinderopvang?

- *'Gebrek aan tijd.'*
- *'Niet voorgelezen, wel aanduiden woorden en oefenen op woordjes zeggen, weinig tijd om voor te lezen.'*
- *'Geen tijd wegens overbezetting, begeleiding ziet de meerwaarde nog niet, begeleiding weet nog niet dat kinderen veel leren uit boeken.'*
- *'De kindjes hebben niet genoeg interesse en worden te vlug afgeleid van ander speelgoed.'*

Weinig tijd blijkt dus het grootste probleem te zijn.

Heeft u nog aanvullingen of opmerkingen?

- *'De kindjes zijn te klein om voor te lezen.'*

6.2.12 Welke online platformen gebruiken jullie om op de hoogte te blijven van nieuws uit het werkveld?

Deze vraag werd enkel tijdens de telefonische bevraging gesteld. Hieruit bleek dat vooral Kind en Gezin zeer vaak vermeld werd. Ook het vaktijdschrift KIDDO is zeer populair. Verder blijkt dat de respondenten zich op allerlei nieuwsbrieven inschrijven.

6.3 RESULTATEN: ANALYSE

In het vorige hoofdstuk werden de resultaten beschrijvend weergegeven. Dit had als doel om een objectief beeld weer te geven van hoe voorlezen er in de groepsopvang uitziet. In dit onderdeel worden conclusies getrokken en resultaten geanalyseerd en geïnterpreteerd.

6.3.1 Vooropleiding van de kinderbegeleid(st)ers

Uit de resultaten blijkt dat de respondenten een zeer grote variatie aan vooropleidingen hebben. De vragenlijst werd vooral door verantwoordelijken ingevuld, maar ook een aantal kinderbegeleid(st)ers namen deel. Van de 49 kinderbegeleid(st)ers gaven er 17 aan dat ze de richting Kinderzorg gevolgd hebben in het 7^e jaar BSO (34,69%). Dit is belangrijk voor het volgende onderdeel van dit onderzoek, waarbij de leerkrachten uit deze richting bevrraagd werden. Dit betekent namelijk dat de resultaten daar niet veralgemeend kunnen worden naar de vooropleiding van alle kinderbegeleid(st)ers, maar

dat ze een indicatie geven van de vooropleiding van 34,69% van de kinderbegeleid(st)ers. Dit is een belangrijke nuance.

6.3.2 Het voorleesklimaat in de groepsopvang

Zoals in de inleiding al werd aangegeven, zijn er een aantal zaken die bijdragen aan een goed voorleesklimaat (Bolte, Bon en van Horn, 2012), zoals dat er voldoende boeken aanwezig zijn, dat er minimaal één keer per dag wordt voorgelezen, dat kinderen zelf boekjes kunnen pakken en dat de pedagogische medewerkers kennis hebben van de leesontwikkeling van het jonge kind en van geschikte boeken. Daarom is het interessant om de resultaten met betrekking tot het voorleesklimaat van dichterbij te bekijken.

Uit de bevraging bleek dat er in ongeveer 85% van de locaties minstens 21 boeken aanwezig zijn. In ongeveer de helft van de locaties zijn er minstens 41 boeken aanwezig. Deze cijfers dienen ook in relatie bekeken te worden tot de grootte van het kinderdagverblijf, aangezien 'voldoende' boeken een relatief begrip is. Wanneer de gemiddelde grootte berekend wordt, blijkt dat de locaties waar maximum 20 boeken aanwezig zijn, gemiddeld 22 kindplaatsen hebben, dat zowel de locaties met 21 tot 40 boeken en met 41 tot 60 boeken gemiddeld 30 kindplaatsen hebben en dat locaties met meer dan 60 boeken gemiddeld een maximale capaciteit van 50 kinderen hebben. Hieruit kan geconcludeerd worden dat er bij de grootste kinderdagverblijven gemiddeld ook de meeste boeken per kind aanwezig zijn.

Ongeveer 75% van de kinderdagverblijven leest minstens één keer per dag voor. Broekhof (2011) geeft aan dat de hoeveelheid taal die aangeboden wordt van belang is voor de taalontwikkeling van kinderen. Vanuit deze stelling is dit dus een positieve uitslag.

Verder bleek dat in 43,23% van de locaties de kinderen zelfstandig boeken kunnen nemen. Dit is helaas niet zo veel, aangezien dit volgens Bolte en van Horn (2012) een voorwaarde is voor een goed voorleesklimaat.

Of de kinderbegeleid(st)ers voldoende kennis hebben van de leesontwikkeling van het jonge kind, valt op basis van deze bevraging moeilijk vast te stellen. Wel is het zo dat ongeveer 45% nood heeft aan ondersteuning rond de kennis van de leesfases van kinderen. Hieruit kan voorzichtig geconcludeerd worden dat bijna de helft van de respondenten vindt dat ze te weinig kennis over leesfases hebben, aangezien ze zelf aangeven hiervoor ondersteuning te kunnen gebruiken. Met leesfases worden de fases in leesontwikkeling bedoeld, waarbij verschillende soorten boeken voor een bepaalde fase geschikt worden geacht.

Naast de definitie van Bolte, Bon en van Horn (2012) over wat een goed voorleesklimaat is, zijn er nog een aantal andere aspecten die hierbij aansluiten.

Dat in ongeveer 72% van de locaties aan baby's voorgelezen wordt, is opnieuw een positieve vaststelling, aangezien voorlezen al van belang is vanaf een heel jonge leeftijd (Broekhof, 2011). Verder blijkt dat in ongeveer 88% van de locaties alle begeleid(st)ers voorlezen aan de kinderen. Dit kan betekenen dat voorlezen toch wel als één van de vanzelfsprekende taken van een kinderbegeleid(st)er wordt gezien. Dit zijn beiden positieve resultaten van het onderzoek.

Een minder positief resultaat is het percentage locaties dat een leeshoek heeft. Ongeveer 38% van de respondenten gaf aan dat er wordt voorgelezen in de leeshoek. Impliciet kunnen we uit deze vraag afleiden dus dat ongeveer 38% van de groepsopvanglocaties een leeshoek heeft, als we ervan uitgaan dat wanneer er een leeshoek aanwezig is, er hoogstwaarschijnlijk ook in voorgelezen wordt.

Uit al deze bevindingen kan geconcludeerd worden dat voorlezen als een vanzelfsprekende taak van de groepsopvang gezien wordt, dat er al vanaf jonge leeftijd voorgelezen wordt en dat het ook vaak gebeurt. De fysieke leesomgeving is voor verbetering vatbaar, aangezien er niet zo vaak een leeshoek aanwezig is en de kinderen nog niet genoeg zelfstandig boeken mogen nemen. Ook het aantal boeken per kind zou moeten stijgen, aangezien een ruim en gevarieerd boekenaanbod zorgt voor een rijker voorleesklimaat (Bolte, Bon en van Horn, 2012). Ook de kennis over leesfases van kinderen, kan aangescherpt worden.

6.3.3 Anderstalig voorlezen

Uit de bevraging bleek dat in bijna 80% van de groepsopvanglocaties kinderen met een andere moedertaal dan het Nederlands aanwezig zijn. Toch wordt in slechts 6,87% van de locaties in andere talen dan het Nederlands voorgelezen. Deze twee resultaten kunnen we koppelen aan het feit dat ongeveer de helft van alle respondenten aangeeft dat er nood is aan ondersteuning bij het anderstalig voorlezen. Ook bij Kind en Gezin wordt in het nieuwe decreet van 2014 aangegeven dat er een positieve aandacht geschonken moet worden aan de thuistaal van het kind ("Oog voor pedagogische kwaliteit," 2014). Uit de telefonische bevraging bleek dat nog vaak de gedachte heerst dat om Nederlands te leren, de moedertaal zoveel mogelijk gemeden moet worden. Deze citaten kunnen dit illustreren:

Het is vooral belangrijk om zoveel mogelijk taal aan te bieden, dit kan ook de moedertaal zijn. Hoe rijker de taal, hoe meer het kind talen zal leren. Ik merk dat nog niet iedereen hier van overtuigd is. Ik hoorde bijvoorbeeld van een moeder dat ze via de wegging Kind & Gezin te horen kreeg dat ze veel boekjes in het Nederlands moest voorlezen. Er zou moeten geïnvesteerd worden in een goede gedachtegang hierover en dit zou op een goede manier doorgegeven moeten worden. (Telefonisch interview, 29 oktober 2015)

We hebben wel eens een reactie van Turkse papa gehad van: 'Ik breng mijn kind naar de kinderopvang om Nederlands te leren en niet nog meer Turks te horen', dus ja dan heb je ook de andere zijde. (Telefonisch interview, 29 oktober 2015)

Uit de combinatie van bovenstaande uitspraken kunnen we dus concluderen dat bewustmaking hierbij zeker aangewezen is.

6.3.4 Ouderbetrokkenheid

Uit de resultaten bleek dat ouders niet vaak betrokken worden bij het voorlezen. Één van de onderdelen van het programma *BoekStart in de kinderopvang* is het streven naar maximale ouderbetrokkenheid (Bolte, Bon en van Horn, 2012). Daar ziet men een goede ouderbetrokkenheid niet enkel in de kinderopvang (vb. gesprekken over het kind tijdens ouderavond) maar ook thuis (vb. een effect op het voorlezen thuis). Men geeft ook een aantal tips om de ouderbetrokkenheid te verhogen.

Bij de aanmelding van hun kind kunnen bijvoorbeeld afspraken gemaakt worden (of intenties uitgesproken worden) over het voorlezen thuis, er plezier aan verbinden en over het (gratis) lidmaatschap van de Bibliotheek. Hierbij kan het programma BoekStart voor baby's nog eens toegelicht worden en de ouderfolders meegegeven. ... Er kan ingegaan worden op (of op een ouderbijeenkomst) wat een ondersteunend en stimulerend gezinsklimaat is (at home good parenting) en een lerende omgeving (home learning environment). Ook kunnen gespreksonderwerpen aangedragen worden die direct met onderwerpen als lezen en taal te maken hebben. ... Het tonen van voorbeelden hoe ouders kunnen voorlezen via (video)beeld of door middel van voorbeeldvoorleesgedrag te laten zien, kan helpen om de vaardigheden (en zelfvertrouwen) van ouders op dit terrein te vergroten. (p. 51-52)

Verder geven Bolte, Bon en van Horn (2012) nog als tip om samen met de kinderen en de ouders in groepsverband naar de bibliotheek te gaan of om voorlezen aan bod te laten komen tijdens ouderavonden en/of –bijeenkomsten. Ook de Voorleesweek kan een aangrijpingspunt zijn om ouders te betrekken. Afgezien van deze laatste tip, want tijdens de Voorleesweek gebeurt het toch vaker dat ouders bij voorlezen betrokken worden, blijkt uit de bevraging dat deze zaken nog maar weinig gebeuren in de kinderopvang in Vlaanderen.

6.3.5 Voorleesbeleid

Aangezien de kernvraag van dit onderzoek luidt ‘Op welke manier kan iedereen Leest kinderdagverblijven ondersteunen om een structurele voorleeswerking uit te bouwen?’, is het uiteraard interessant om de resultaten omtrent het voorleesbeleid uitgebreid te analyseren.

Ten eerste kan gekeken worden naar het effect van een voorleesbeleid op het voorlezen. In vergelijking met alle groepsopvanglocaties, gaf men in locaties met een voorleesbeleid vaker aan dat er een paar keer per dag voorgelezen wordt, namelijk 57,14% in vergelijking met 48,08% (zie tabel 1). Wanneer we dan kijken naar de locaties met een voorleescoördinator, is dit verschil zeer groot. Hieruit kunnen we concluderen dat er meer voorgelezen wordt wanneer er een voorleesbeleid is, en nog meer wanneer er een voorleescoördinator aanwezig is.

Hoe vaak wordt er voorgelezen?	Algemeen (n=499)	Met een voorleesbeleid (n=245)	Met een voorleescoördinator (n=18)
Een paar keer per dag	48,08%	57,14%	72,22%
Één keer per dag	25,45%	21,63%	22,22%
Meerdere keren per week	24,65%	20,41%	5,55%
Één keer per week	1,01%	0,41%	0%
Minder dan één keer per week	0,81%	0,41%	0%

Tabel 1: Hoe vaak wordt er voorgelezen?

In een volgende tabel (zie tabel 2) valt af te lezen, dat ook het hebben van een leeshoek gerelateerd is aan het hebben van een voorleesbeleid en een voorleescoördinator. Ook hier zien we dat locaties met een voorleesbeleid vaker een leeshoek hebben (46,12%) dan alle locaties samen (37,98%), en locaties met een voorleescoördinator hebben nog vaker een leeshoek dan de vorige twee categorieën (50%).

Waar wordt er voorgelezen?	Algemeen (n=499)	Met een voorleesbeleid (n=245)	Met een voorleescoördinator (n=18)
In de leeshoek	37,98%	46,12%	50%

Tabel 2: Waar wordt er voorgelezen?

In een derde tabel (zie tabel 3) wordt het anderstalig voorlezen weergegeven. Opnieuw blijkt dat in de locaties met een voorleesbeleid meer anderstalig wordt voorgelezen (10,61%) in vergelijking met alle locaties samen (6,87%), en in locaties met een voorleescoördinator leest zelfs 27,78% anderstalig voor.

Wordt er in andere talen dan het Nederlands voorgelezen?	Algemeen (n=499)	Met een voorleesbeleid (n=245)	Met een voorleescoördinator (n=18)
Ja	6,87%	10,61%	27,78%

Tabel 3: Wordt er in andere talen dan het Nederlands voorgelezen?

Bij deze drie tabellen dient wel een belangrijke opmerking gemaakt te worden. Het betreffen hier geen causale verbanden: er kan op basis van deze gegevens niet besloten worden of het hebben van een voorleesbeleid of een voorleescoördinator een positief effect heeft op voorlezen, of dat groepsopvanglocaties waar al positief met voorlezen omgegaan wordt, net besluiten om een voorleesbeleid uit te schrijven of een voorleescoördinator aan te stellen. Wel kunnen we stellen dat positief omgaan met voorlezen hand in hand gaat met een voorleesbeleid en zeker met een voorleescoördinator, en dat het dus aangewezen is om deze zaken te promoten in de kinderopvang.

Verder bleek ook uit de telefonische bevraging, dat het opnemen van voorlezen in het pedagogisch beleid op verschillende manieren geïnterpreteerd wordt. Zoals in de beschrijvende resultaten al werd aangegeven, zijn er vier verschillende groepen: bij de helft van de respondenten die aangeven een voorleesbeleid te hebben, wordt voorlezen opgenomen in de vaste dagplanning, dagstructuur. Bij een derde is voorlezen gewoon een vanzelfsprekendheid in de werking. Hier is het mogelijk dat voorlezen impliciet in het pedagogisch beleid zit, aangezien dit minder structureel is dan voorlezen opnemen in de dagplanning. Verder gaven twee respondenten aan dat voorlezen eerder procedureel in het beleid wordt opgenomen, namelijk hoe je moet voorlezen aan de kinderen. In één locatie zit voorlezen vooral binnen het diversiteitsbeleid, aangezien ze daar hun focus op leggen in hun kwaliteitsbeleid.

Wanneer we kijken naar het structureel inplannen van voorlezen in de werking, kunnen ook nog op een ander gebied conclusies getrokken worden. Zowel bij het voorlezen door ouders en door vrijwilligers, als bij het anderstalig voorlezen, bleken er twee groepen te onderscheiden: ongeveer de helft van de locaties doet dit enkel tijdens speciale gelegenheden, zoals de Voorleesweek. De andere helft van de locaties doet dit ook tijdens het jaar. Op basis van deze antwoorden uit de telefonische bevraging, kunnen we concluderen dat wanneer er in de vragenlijst aangeduid werd dat ouders of vrijwilligers komen voorlezen, of dat er in andere talen wordt voorgelezen, dat dit lang niet zo structureel ingebed is als het lijkt. Het is positief dat er aandacht voor is tijdens speciale gelegenheden, maar om van een structurele inbedding te spreken zou het op regelmatige basis moeten gebeuren.

Verder blijkt uit de telefonische bevraging dat voorlezen in andere talen dan het Nederlands niet altijd gericht is naar alle anderstalige kinderen. Dat blijkt uit het feit dat men met 'andere talen' soms Frans, Engels of Duits bedoelt, terwijl er toch een grotere variëteit aan thustalen aanwezig is in de kinderopvang. Ook dit zorgt voor een nuancering van de vragen uit de online vragenlijst.

Samengevat kan geconcludeerd worden dat het hebben van een voorleesbeleid en zeker van een voorleescoördinator een meerwaarde betekent voor het voorlezen in de kinderopvang. Het opnemen van voorlezen in een pedagogisch beleid wordt vaak op verschillende manieren geïnterpreteerd, zoals het structureel, impliciet of procedureel opnemen. En wanneer ouders of vrijwilligers voorlezen, of wanneer er anderstalig wordt voorgelezen, wil dit maar in de helft van de gevallen zeggen dat dit structureel in de werking opgenomen is. Hier is dus zeker nog ruimte voor verbetering.

6.3.6 Vorming rond voorlezen

Bij de online vragenlijst kon vastgesteld worden dat in 56,57% van de locaties niemand vorming had gekregen rond voorlezen. Aangezien 57,17% van de respondenten aangeeft nood te hebben aan ondersteuning bij het voorlezen, en in de telefonische interviews vorming naar voor kwam als één van de gewenste ondersteuningsmethodes, is het belangrijk om op zoek te gaan naar de oorzaak van waarom meer dan de helft van de kinderdagverblijven niemand in dienst heeft die vorming rond voorlezen volgde.

Een mogelijke verklaring is dat de mensen geen vorming vinden over voorlezen in het vormingsaanbod. In dit geval zou vorming over voorlezen meer aan bod moeten komen, of zou de bestaande vorming meer in de kijker gezet kunnen worden. Uit volgend citaat uit de telefonische interviews blijkt dat de weg naar voorleesvorming soms moeilijk te vinden is:

Ik weet dat er van alles bestaat maar heeft er nog nooit voor gekeken. Ik zou ook niet meteen weten hoe ik daar moet aan beginnen, om al die dingen op te zoeken. (Telefonisch interview, 28 oktober 2015)

Een andere mogelijke verklaring is dat het in de groepsopvang moeilijk is om naar vormingssessies te gaan, aangezien dit vaak binnen de werkuren valt en het natuurlijk moeilijk is om de kinderen in de opvang achter te laten, zeker in het geval van kleine locaties. Dit werd ook aangegeven tijdens de telefonische interviews.

6.4 RESULTATEN: NON-RESPONS

Zoals eerder vermeld, werd ook naar tien groepsopvanglocaties gebeld die niet deelnamen aan de online vragenlijst. Hieruit werd getracht om te weten te komen of de vragenlijst systematisch vermeden werd door locaties die niet voorlezen in hun werking.

Volgende vraag werd aan deze locaties gesteld: *‘Ongeveer een maand geleden zijn we gestart met een onderzoek naar voorlezen in de kinderopvang. We hebben hiervoor een e-mail verstuurd naar alle groepsopvanglocaties in Vlaanderen. Voor de volledigheid van ons onderzoek, bellen we nu een aantal locaties op die niet deelgenomen hebben, om te weten of hier een specifieke reden voor is? En mag ik weten of er bij jullie in de groepsopvang voorgelezen wordt?’*

Uit de antwoorden bleek dat alle tien de locaties wel voorlezen, maar dat de vragenlijst voornamelijk door werkdruk of tijdgebrek niet ingevuld werd. Uit een quote van één van de respondenten blijkt dat ook er ook locaties met goede praktijken rond voorlezen zijn die de vragenlijst niet ingevuld hebben:

Lezen jullie voor? Ja absoluut, zelfs tweetalig, wij hebben een inclusieve opvang met specifieke zorg, daar nogal wat trajecten met dove kinderen, en een aantal van onze mensen hebben de Vlaamse gebarentaal geleerd en lezen ook voor in gebarentaal. (Telefonische bevraging non-respons, november 2015)

We kunnen dus voorzichtig stellen dat in geval van non-respons het niet systematisch locaties betreffen die niet voorlezen in hun werking.

6.5 GOEDE PRAKTIJKEN IN WOORD EN BEELD

Tijdens het onderzoek werden op verschillende manieren een heleboel goede praktijken verzameld. In de online bevraging werd op het einde de vraag gesteld of de respondenten iets specifiek deden rond voorlezen, zoals een bepaald voorleesproject of een bepaalde voorleesroutine. Hier werden een heleboel goede praktijken neergeschreven. Ook tijdens de telefonische interviews kwamen een heleboel goede praktijken aan bod. In bijlage werd een verzameling gemaakt van een aantal van deze projecten en praktijken. *Zie bijlage 3.*

Ook werd er in het kader van dit onderzoek een peuterschool bezocht, waar op een zeer positieve manier met voorlezen omgegaan wordt. Ook hiervan is in bijlage een kleine fotoreportage te vinden. *Zie bijlage 4.*

7 OPLEIDING KINDERZORG

Het tweede onderdeel van dit onderzoek, situeert zich in de opleiding Kinderzorg in het 7^e jaar BSO. Opnieuw starten we dit onderdeel met een situering van de context.

Wie in de groepsopvang wil werken, moet sinds het nieuwe decreet van 1 april 2014 bepaalde kwalificaties hebben (Kind en Gezin, 2015). Zo moeten kinderbegeleiders minimaal een kwalificatiebewijs van het secundair onderwijs hebben en verantwoordelijken in de kinderopvang minimaal een bachelordiploma. Voor de mensen die voor 1 april 2014 tewerkgesteld werden in de groepsopvang, kwam er een ruimere lijst van kwalificatiebewijzen in aanmerking.

Deze nieuwe regeling is belangrijk omdat op deze manier makkelijker na te gaan is welke vooropleidingen mogelijk zijn voor de kinderbegeleid(st)ers. En dat is dan weer belangrijk omdat op deze manier te onderzoeken valt of er iets rond voorlezen gedaan wordt in die vooropleiding. Toch blijft dit een zeer lange lijst (Kind en Gezin, 2015). Daarom werd besloten om de doelgroep van dit onderzoek af te bakenen tot de opleiding Kinderzorg in het 7^e jaar BSO.

8 ONDERZOEK IN DE OPLEIDING KINDERZORG

In dit onderdeel werd een antwoord gezocht op volgende deelvraag:

‘Wat gebeurt er in de opleiding Kinderzorg in het 7^e jaar BSO rond voorlezen?’

8.1 ONDERZOEKSMETHODE

8.1.1 Deel 1: online vragenlijst

Om na te gaan of voorlezen aan bod komt in de opleiding Kinderzorg in het 7^e jaar BSO, werd besloten om de leerkrachten die in deze opleiding lesgeven, te bevragen. Dit had als doel om na te gaan of voorlezen aan bod kwam in de lessen en of de leerkrachten zelf nood hadden aan ondersteuning rond lesgeven over voorlezen.

Daarom werd opnieuw via Google Docs een vragenlijst opgesteld met verschillende categorieën van vragen rond alle aspecten van lesgeven rond voorlezen. De vragen werden opgesteld aan de hand van een uitgebreide literatuurstudie en vanuit de noden van Iedereen Leest. *Zie bijlage 5.*

Daarna werd een lijst gezocht van alle scholen waar deze opleiding gegeven wordt. Via de website van Vlaanderen is het mogelijk om deze lijst op te vragen (<http://data-onderwijs.vlaanderen.be/onderwijsaanbod/lijst.aspx?hs=311&studie=0602&graad=&vorm=BSO>). Op deze lijst stond per school een algemeen e-mailadres, naar waar de online vragenlijst verzonden werd. In de e-mail stond duidelijk vermeld dat de vragenlijst bedoeld was voor leerkrachten PAV en Nederlands, die lesgeven in de opleiding Kinderzorg in het 7^e jaar BSO, of andere leerkrachten die mogelijk iets rond voorlezen in hun lessen doen. De vragenlijst werd naar 122 scholen verzonden.

De e-mails met de link naar de vragenlijst werden tweemaal verzonden. De tweede maal diende als herinnering voor de scholen waarvan nog geen enkele leerkracht de vragenlijst ingevuld had.

In totaal reageerden 95 leerkrachten uit 63 scholen. Één leerkracht vulde de vragenlijst tweemaal in, maar in tegenstelling tot de vragenlijst in de groepsopvang, was alle overige data bruikbaar.

8.1.2 Deel 2: focusgroep

In een tweede deel van dit onderzoek werd opnieuw dieper ingegaan op de vragen uit de online vragenlijst, ditmaal onder de vorm van een focusgroep. Er werd naar 75 leerkrachten een uitnodiging verzonden, maar slechts 3 leerkrachten konden aanwezig zijn. In de focusgroep werden de antwoorden uit de online vragenlijst herhaald en werd hier over gepraat tijdens een gezamenlijk focusgesprek.

8.2 RESULTATEN: BESCHRIJVEND

In dit onderdeel worden de belangrijkste resultaten uit de online vragenlijst besproken, eventueel voorzien van extra opmerkingen uit het focusgesprek. Een volledige weergave van de resultaten is in bijlage te vinden. *Zie bijlage 6.*

8.2.1 Leesbevordering en voorlezen

Bij ongeveer 83% van de leerkrachten worden de leerlingen voorbereid om in hun latere beroepspraktijk te gaan voorlezen. Bij de 17% waar voorlezen niet aan bod komt, werd vooral vermeld dat dit in een andere les wordt gegeven, voornamelijk expressie, of dat het niet in het leerplan staat. Indien er les gegeven wordt over voorlezen, gaat dit vooral over voorleestechieken (88,61%), het nut van voorlezen (84,81%), het gebruik van methodieken bij het voorlezen (77,22%) en taalontwikkeling bij kinderen (70,89%). De lessen worden in de meeste gevallen zelf ontwikkeld (87,34%). Slechts 5 leerkrachten (6,33%) gebruiken een bestaand handboek of lessenspakket. Bijna alle leerkrachten gaven aan dat de leerlingen zelf moeten voorlezen tijdens de stage (97,47%) of aan elkaar als oefening (89,87%). Opvallend is dat geen enkele leerkracht aanduidde dat de leerlingen helemaal niet moeten voorlezen tijdens de opleiding. Uit het focusgesprek bleek dat leerlingen het gemakkelijker vinden om aan kinderen voor te lezen dan aan elkaar. Dit blijkt uit het volgende citaat:

Het probleem met voorlezen aan de klas is dat ze bij mij altijd zeggen: 'Mevrouw, maar met kinderen is dat wel nog altijd anders hé.' Die drempel is groot want als je een boek echt wil voorlezen met intonatie en expressie, dan moet je een soort rol spelen en dat is ook een beetje acteren, en dat vinden ze heel moeilijk. Ze denken altijd: 'Wat gaan de anderen van mij denken, ik klink belachelijk als ik overdrijf.' (Focusgesprek, 5 november 2015)

Een minderheid (27,85%) besteedt tijdens de lessen aandacht aan het structureel opnemen van voorlezen in een pedagogisch beleid van de kinderopvang.

8.2.2 Boekenaanbod en bibliotheek

In de helft van de gevallen, moeten de leerlingen verplicht voorleesboeken lezen in functie van hun latere beroepspraktijk. In ongeveer 56% van de scholen is er kinderliteratuur aanwezig op school, waarvan het in ongeveer 49% van de scholen beschikbaar is voor de leerlingen zelf. Opvallend is dat er meer ondersteunend voorleesmateriaal aanwezig is, zoals handpoppen of vertelplaten, dan kinderliteratuur (62,01%). 58,95% van de leerkrachten gaat met de leerlingen naar de bibliotheek.

8.2.3 De leerling als lezer

32,63% van de leerkrachten besteedt in zijn/haar lessen aandacht aan de leesmotivatie van de leerlingen zelf. Bij 13,69% van de leerkrachten moeten de leerlingen verplicht adolescenten- of volwassenenliteratuur lezen. Dit is vooral bij de leerkrachten PAV en bij de twee leerkrachten Nederlands die deze vragenlijst invulden. In de focusgroep bleek dat deze leesmotivatie en het vlot kunnen lezen vaak een probleem is in deze opleiding. Dit blijkt onder andere uit volgend citaten:

Ik ben ooit naar de bibliotheek geweest om samen met hen het aanbod te bekijken, en die kwamen daar aan en ik kreeg meteen al de reactie van: 'Maar mevrouw, wat komen wij hier eigenlijk doen?'. Ik vond dat zeer gênant, maar ik denk dat ze al die rekken zien, en die hebben al zoiets van 'veel te veel' en 'bah, boeken'. (Focusgesprek, 5 november 2015)

Ja, maar je merkt ook dat sommige leerlingen echt heel moeilijk lezen. Er is zo een screeningstest om het leesniveau te testen, dat is echt abominabel. En die maken ook heel weinig progressie. Sommige derdejaars blijven steken op een niveau dat je normaal moet hebben in een vijfde leerjaar, en die daar op het einde van het jaar nog altijd blijven zitten. (Focusgesprek, 5 november 2015)

8.2.4 Nood aan ondersteuning

77,9% van de leerkrachten geeft aan dat ze ondersteuning hebben bij het lesgeven rond voorlezen. Er is vooral nood aan een handboek of lessenpakket rond voorlezen (72,97%) en meer materialen (vb. prentenboeken) om les te geven over voorlezen (67,56%).

8.3 RESULTATEN: ANALYSE

In het vorige hoofdstuk werden de resultaten beschrijvend weergegeven. Dit had als doel om een objectief beeld weer te geven van hoe voorlezen er in de opleiding Kinderzorg uit ziet. In dit onderdeel worden conclusies getrokken en resultaten geanalyseerd en geïnterpreteerd.

8.3.1 Voorlezen in het leerplan

Van de 16 respondenten (16,84%) die aangaven niets rond voorlezen in de les te doen, waren er 5 die aangaven dat dit niet in het leerplan staat. Dit betroffen 3 leerkrachten PAV, 1 leerkracht opvoedkunde en 1 leerkracht stage. Omwille van deze reden werd gekeken naar de leerplannen van de grootste onderwijskoepels (zie tabel 4). Het POV (Provinciaal Onderwijs Vlaanderen) heeft geen eigen leerplannen voor deze richting (POV, z.j.).

Voorlezen wel aanwezig in het leerplan	Voorlezen niet aanwezig in het leerplan
GO! Expressie, stage, opvoedkunde	GO! PAV
VVKSO Expressie	VVKSO (alles behalve expressie)
	OVSG (alles)

Tabel 4: Voorlezen in het leerplan

Uit deze tabel blijkt dat of voorlezen aanwezig is in het leerplan, sterk afhangt van bij welke koepel de school hoort. Bij het GO! (Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap) komt voorlezen voor in het gezamenlijke leerplan van een aantal vakken, waaronder expressie, stage en opvoedkunde (GO!, 2010), maar niet in het leerplan PAV (GO!, 2014). Dat laatste leerplan geldt overigens ook in het POV. Bij het VVKSO (Vlaams Verbond van het Katholiek Secundair Onderwijs) komt voorlezen enkel voor in het leerplan van expressie (VVKSO, 2014). Bij de OVSG (Onderwijskoepel van de Steden en Gemeenten) komt voorlezen in geen enkel leerplan voor (OVSG, 2006, 2007).

In de focusgroep waren enkel leerkrachten aanwezig uit het VVKSO. Hier werd verteld dat hun leerplan naar aanleiding van het decreet van april 2014 aangepast werd (VVKSO, 2014), en dat ze dit een goede zaak vonden, aangezien voordien vooral op eigen eilandjes gewerkt werd, maar nu meer dezelfde doelen beoogd worden.

8.3.2 Nood aan een handboek of lessenpakket

Uit de bevraging bleek dat slechts 5 leerkrachten een bestaand handboek of lessenpakket gebruikt. De lessen worden in de meeste gevallen zelf ontwikkeld (87,34%). Daarnaast gaf ongeveer 73% van de leerkrachten die nood hebben aan ondersteuning aan, dat ze nood hebben aan een handboek of een lessenpakket rond voorlezen. Deze cijfers vullen elkaar mooi aan, waardoor we kunnen concluderen dat er weinig handboeken of lessenpakketten gebruikt worden, maar dat er wel vraag naar is.

9 BEPERKINGEN VAN HET ONDERZOEK

Visie versus praktijk

Één van de beperkingen van dit onderzoek, was dat de vragenlijst soms meermaals voor dezelfde locatie ingevuld werd. In 13 van deze gevallen was het zo dat de antwoorden zodanig veel van elkaar verschilden, dat data als onbruikbaar werd beschouwd om op te nemen in de analyse, aangezien het niet mogelijk was om zomaar één van de antwoorden te kiezen en het andere antwoord te negeren. Dit kan verschillende oorzaken hebben. Ofwel werd de vragenlijst ingevuld door begeleid(st)ers van een verschillende leefgroep, waarbij het voorlezen niet overal op dezelfde manier gebeurde. Ofwel werd de vragenlijst door zowel een verantwoordelijk als een begeleid(st)er ingevuld, waarbij de visie van de verantwoordelijke erg veel verschilde van de praktijk. Dit laatste werd gestaafd door een gesprek met een verantwoordelijke, die aangaf dat zij bepaalde ideeën had over hoe het in de praktijk zou moeten aangepakt worden, maar dat in werkelijkheid de dingen niet altijd even vlot verliepen. Dit zou invloed kunnen hebben op de resultaten van de bevraging, aangezien de vragenlijst voor 81,56% door verantwoordelijken van de kinderopvang werd ingevuld.

Non-respons groepsopvang

Hoewel er tien groepsopvanglocaties opgebeld werden om te vragen of men de vragenlijst niet ingevuld had omwille van specifieke redenen, en uit deze bevraging bleek dat non-respons niet systematisch betekende dat deze locaties niets rond voorlezen deden, blijven er nog altijd een groot aantal locaties waarvan geen gegevens bekend zijn. Het is nog steeds mogelijk dat er een groot aantal kinderdagverblijven de vragenlijst aan zich liet voorbij gaan, omdat ze niet veel rond voorlezen doen. Toch mag niet vergeten worden dat ongeveer 20% van alle groepsopvanglocaties opgenomen werd in dit onderzoek. Het is moeilijk om in dit geval te concluderen of deze 20% een representatief beeld van de werkelijkheid kunnen geven, maar de non-respons mag in geen geval genegeerd worden. Het is hier dus vooral van belang om van deze non-respons bewust te zijn bij het bekijken van de onderzoeksresultaten.

Vragenlijst opleiding Kinderzorg

Achteraf gezien, was de vragenlijst voor de opleiding Kinderzorg niet volledig correct opgesteld. Er waren met name zowel persoonlijke vragen, over de eigen lessen, als collectieve vragen, over de werkwijze op school. Hier had een consequente vraagstelling moeten geformuleerd worden, aangezien de vragen op verschillende manieren geïnterpreteerd konden worden, waardoor de interpretatie natuurlijk moeilijker verloopt.

Bereiken van de juiste personen

Bij beide online bevragingen was het moeilijk om de juiste personen te bereiken. Bij de bevraging van de groepsopvang, werden vaak geen persoonlijke e-mailadressen gevonden, maar van de opvang zelf of van een overkoepelende dienst. Op deze manier is het mogelijk dat veel opvanginitiatieven de vragenlijst zelfs nooit te zien gekregen hebben.

Bij de opleiding Kinderzorg werd enkel een e-mail naar de scholen verstuurd en werd op de goede wil van de beheerder gerekend om deze naar de juiste leerkrachten door te sturen. Daarbovenop komt nog dat de oorspronkelijke e-mail vooral gericht was aan de leerkrachten PAV en Nederlands, terwijl uit de bevraging bleek dat voorlezen vooral in de lessen Expressie en Opvoedkunde aan bod komt. Deze leerkrachten werden wel in de herinneringsmail vernoemd. Ook is het moeilijk om een algemeen beeld van voorlezen in de opleiding Kinderzorg te schetsen, aangezien niet in alle scholen alle mogelijke leerkrachten de vragenlijst ingevuld hebben. Aangezien de vragen soms betrekking hadden op individuele lessen, konden geen conclusies voor de hele school getrokken worden, indien niet alle leerkrachten in de opleiding de vragenlijst beantwoordden.

Beperkingen van Google Docs

De online vragenlijsten werden opgesteld via Google Docs, waarbij alle vragen handmatig ingevoerd worden en zelf beslist kan worden of de vraag al dan niet verplicht ingevuld dient te worden. Het is mogelijk om een vraag te stellen waarbij het antwoord dat aangeklikt wordt, beslist wat de volgende vraag voor deze respondent wordt. Hierbij wordt naar een nieuwe pagina doorgesleuteld. Tijdens dit onderzoek werd beslist om de respondenten zo weinig mogelijk te laten 'doorklikken', om de mensen minder te ontmoedigen. Indien er meerdere vragen na elkaar op één pagina beantwoord kunnen worden, kan de respondent de vragenlijst immers vlotter invullen. Hierdoor moesten enkele antwoorden niet verplicht ingevuld worden, aangezien ze afhankelijk waren van een ander antwoord op dezelfde pagina. Zo werd een nieuwe vraag vaak ingeleid door 'Indien ja, ...' of 'Indien nee, ...' waarbij verwezen werd naar het antwoord op de vorige vraag. Door het aanklikken van een antwoord niet te verplichten, werden soms vragen overgelaten of werden ze ingevuld door mensen waarvoor dit niet bedoeld was.

10 AANBEVELINGEN VOOR VERDER ONDERZOEK

Gezinsopvang

Dit onderzoek focust zich op de groepsopvang in Vlaanderen. In verder onderzoek kan gepeild worden naar het voorleesklimaat in de gezinsopvang, waarbij het aangewezen is om de resultaten van de groepsopvang en de gezinsopvang naast elkaar te leggen en te vergelijken.

Panelgesprek

Hoewel de telefonische interviews al een dieper inzicht gaven in de antwoorden uit de online vragenlijst, kan dit nooit de kwaliteit van een echt en diepgaand gesprek evenaren. Het zou interessant kunnen zijn om een aantal verantwoordelijken van de kinderdagverblijven uit te nodigen voor een panelgesprek over dit onderwerp. Op deze manier zullen onderliggende meningen, problemen en noden beter zichtbaar worden voor de onderzoeker.

Good practices

Tijdens dit onderzoek werden maar één goede praktijken in beeld gebracht. Een suggestie voor verder onderzoek is om een groter aantal goede praktijken te bezoeken en in kaart te brengen. Dit kan zowel intern bij Iedereen Leest een beter beeld scheppen van wat er vandaag allemaal in de kinderopvang rond voorlezen gebeurt, maar kan ook voor andere kinderdagverblijven als inspiratiebron gebruikt worden bij verspreiding van de onderzoeksgegevens.

Andere studierichtingen onderzoeken

In dit onderzoek werd de vragenlijst voor de leerkrachten enkel gericht tot de richting Kinderzorg in het 7^e jaar BSO. Uit de antwoorden op de online vragenlijst is gebleken dat deze richting lang niet de enige vooropleiding bij de kinderverzorgsters en de begeleidsters is. Er is een grote variëteit aan vooropleidingen, waardoor de resultaten van de leerkrachten uit de richting Kinderzorg niet veralgemeend kunnen worden naar alle werknemers in de kinderopvang. Daarom is het aangewezen om ook in andere studierichtingen die vaak leiden tot een job in de kinderopvang een kijkje te nemen in het curriculum rond voorlezen.

Pas afgestudeerden bevragen

Als aansluiting bij de vorige aanbeveling, kan het interessant zijn om pas afgestudeerde kinderverzorgsters te gaan bevragen naar hun voorkennis over voorlezen. Op deze manier kan een beter beeld geschetst worden van het verschil tussen de vooropleidingen en/of verschillende scholen.

11 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN VOOR DE PRAKTIJK

In het laatste onderdeel van dit onderzoeksverslag worden een aantal aanbevelingen gedaan voor de praktijk. Deze aanbevelingen geven een antwoord op de kernvraag van dit onderzoek: *‘Op welke manier kan iedereen Leest kinderdagverblijven ondersteunen om een structurele voorleeswerking uit te bouwen?’*

De aanbevelingen werden opgesteld op basis van het nieuwe meerjarenplan 2016-2020 van Iedereen Leest (Stichting Lezen vzw, 2015). Per relevante strategische en operationele doelstelling werden een aantal praktische aanbevelingen gegeven, gebaseerd op de resultaten van dit onderzoek. Aangezien sommige aanbevelingen onder meerdere strategische doelstellingen vallen, kunnen deze soms meermaals vermeld worden.

11.1 STRATEGISCHE DOELSTELLING 1: EEN DOMEINOVERSCHRIJDEND BELEID ROND EARLY LITERACY HEEFT INGANG GEVONDEN

11.1.1 Operationele doelstelling 1: Aanwakkeren van de bewustwording en het blijvend sensibiliseren en informeren rond het belang van early literacy en ontluikend leesplezier

Er wordt al veel aan baby's voorgelezen (72,92%), maar ongeveer een vierde van de groepsopvang doet het nog niet. Daarom moet het belang van op jonge leeftijd voorlezen benadrukt worden, om zo meer kinderbegeleid(st)ers het nut te laten inzien, waarom het positief is om ook aan de baby's voor te lezen. De manier waarop dit kan gebeuren, staat al letterlijk in het meerjarenplan neergeschreven (Stichting Lezen vzw, 2015):

Aanbieden van vormings- of inspiratiemomenten op maat en via het expertiseplatform wetenschappelijke onderzoeksresultaten over het belang van early literacy delen en goede praktijken verzamelen, documenteren en ontsluiten. (p. 34, para. 1)

Ook bij de leerkrachten in de opleiding kindercare is het cruciaal om het belang van vroeg voorlezen toe te lichten, zodat zij op hun beurt de leerlingen kunnen uitleggen waarom dit zo belangrijk is.

11.1.2 Operationele doelstelling 2: Een structureel en duurzaam voorleesbeleid inspireren, stimuleren en coördineren

Het hebben van een voorleesbeleid, en zeker het hebben van een voorleescoördinator, blijkt hand in hand te gaan met een positieve omgang met het voorlezen in de groepsopvang. Hierdoor is het aangewezen om dit te inspireren, stimuleren en coördineren in de kinderopvang. Dit kan aan de hand van een praktische leidraad waarin concrete aanbevelingen en tips verzameld worden waarmee men aan de slag kan bij het opstellen van een voorleesbeleid. Ook in de opleiding Kinderzorg kan hier meer aandacht aan geschonken worden, zodat de leerlingen al tijdens de opleiding leren wat een structureel voorleesbeleid inhoudt. Hiervoor is het noodzakelijk om leerkrachten te voorzien in een handboek, lessenset of ander ondersteunend lesmateriaal, waarin niet enkel dit structureel voorleesbeleid aan bod komt, maar ook andere eigenschappen van een goed voorleesklimaat.

Ook het belang en de mogelijkheden van ouderbetrokkenheid zou moeten benadrukt worden, aangezien dit nu nog vaak te weinig gebeurt. Hierbij is het niet enkel van belang om de ouders te betrekken in de voorleeswerking van de groepsopvang, maar ook om via de kinderopvang eventueel in te werken op het voorleesklimaat thuis. Verder zou het moeten aangemoedigd worden om het voorlezen door (groot)ouders en/of vrijwilligers structureel in te bouwen, en niet enkel tijdens speciale gelegenheden te laten doorgaan. Hetzelfde geldt voor anderstalig voorlezen.

11.2 STRATEGISCHE DOELSTELLING 2: UITNODIGENDE EN STIMULERENDE LEESOMGEVINGEN ZIJN ZICHTBAARDER AANWEZIG

11.2.1 Operationele doelstelling 1: Het concept 'leesomgeving' is doorgedrongen en wordt als een cruciale randvoorwaarde voor een goed leesbevorderingsbeleid beschouwd

Nog te weinig locaties hebben een leeshoek (37,98%). Iedereen Leest kan de kinderopvang stimuleren om dit te installeren. Hierbij is het belangrijk om een aantal basisvoorwaarden van een goede leeshoek op te stellen, zodat de kinderopvang een richtlijn heeft om naar toe te werken. Ook kan het inspirerend werken om goede praktijken te verzamelen en te verspreiden.

Verder moet gestimuleerd worden om kinderen zelfstandig boeken te laten nemen, aangezien dit nu slechts in 43,23% van de locaties mogelijk is.

11.3 STRATEGISCHE DOELSTELLING 3: HET BEWUSTZIJN DAT LEESPLEZIER BIJDRAAGT TOT EEN BETERE GELETTERDHEID EN EEN VERHOOGD 'CULTUREEL BEWUSTZIJN' IS AANGESCHERPT

11.3.1 Operationele doelstelling 3: Sensibiliseren rond het belang en meerwaarde van divers lezen en meertalig (voor)lezen

Er wordt zeer weinig meertalig voorgelezen (6,87%). Dit kan twee oorzaken hebben. Ten eerste is het mogelijk dat men in de groepsopvang de focus op het Nederlands legt, in plaats van ruimte te geven voor de thuistaal. Hier moet dus het belang van het gebruik van thuistaal gesensibiliseerd worden. Ten tweede blijkt uit de bevraging dat veel respondenten niet weten hoe zij meertalig kunnen voorlezen. Hier zou het inspirerend kunnen werken om goede praktijkvoorbeelden te verspreiden.

Dat laatste blijkt uit het feit dat er veel vraag is naar kennis over voorlezen bij anderstalige kinderen (50,86%). Deze kennis zou zowel verspreid kunnen worden via het expertiseplatform, als via inspiratie- of vormingsdagen.

11.4 STRATEGISCHE DOELSTELLING 4: STRUCTURELE LEESBEVORDERINGSNETWERKEN ZIJN GEVORMD EN ACTIEF

11.4.1 Operationele doelstelling 1: Opstarten van een nieuw breed gedragen domeinoverschrijdend netwerk

Uit de vragenlijst bleek dat een aanzienlijk deel van de respondenten twee vragen hebben met betrekking tot een voorleesnetwerk: 'Welke andere organisaties in mijn gemeente doen iets rond voorlezen?' (20,27%) en 'Waar kunnen wij vrijwilligers vinden om voor te lezen?' (36,43%).

Iedereen Leest kan bijdragen tot de connectie tussen de groepsopvang en deze organisaties en/of vrijwilligers. Vooral de bibliotheek kan hier een grote rol in spelen. Ook zij kunnen helpen om deze connecties te maken en mensen te verbinden. Zelf kan Iedereen Leest de zowel de bibliotheek als de groepsopvang meer stimuleren om samen aan het voorleesklimaat in de kinderopvang te werken. Hierbij kan de bibliotheek als expert optreden of kan de groepsopvang vaker deelnemen aan activiteiten in de bibliotheek. Dit beantwoordt ook de vraag naar experts die ter plaatse komen om uitleg te geven over voorlezen. Hier is dus een rol voor de bibliotheek weggelegd. Maar Iedereen Leest kan ook verder nadenken over het zoeken naar bestaande experts of het opleiden van nieuwe experts, om deze dan in contact te brengen met de groepsopvanglocaties die hier interesse in hebben.

11.4.2 Operationele doelstelling 2: Aanhaken bij bestaande netwerken en er leesbevordering introduceren

Door het nieuwe decreet (2014) moeten vanaf april 2016 alle groepsopvanglocaties pedagogisch ondersteund worden, o.a. door 11 gesubsidieerde PTO's.

Iedereen Leest zou de mogelijkheid kunnen nagaan om samen te werken met de PTO's of andere bestaande pedagogische diensten om voorlezen structureler in het pedagogisch beleid te verankeren.

11.5 STRATEGISCHE DOELSTELLING 5: EEN EXPERTISEPLATFORM ROND LEZEN EN LEESBEVORDERING IS OPGERICHT EN WERKZAAM

11.5.1 Operationele doelstelling 1: Voorbereiden van de uitbouw en ontwikkeling van een digitaal kennisplatform

Uit het onderzoek bleek dat er zeer veel nood is aan ondersteuning, met name nood aan meer kennis rond aspecten van voorlezen. Het digitaal kennisplatform kan deze kennis verspreiden. Dit gaat enerzijds over theoretische kennis, zoals kennis over de leesfases van kinderen, anderzijds over praktische kennis, zoals hoe je kan voorlezen, maar het kennisplatform kan ook ingezet worden om goede praktijken te verzamelen en te delen.

12 LITERATUUR

Bolte, M., Bon, I., & van Horn, C. (2012). Basisdocument BoekStart in de kinderopvang. Geraadpleegd op: http://bestellijst.boekstart.nl/wp-content/uploads/2014/03/Basisdocument_BoekStart_in_de_kinderopvang_mrt2014.pdf

Broekhof, K. (2011). *Meer voorlezen, beter in taal. Effecten van voorlezen op taalontwikkeling* [Brochure]. Den Haag, Nederland: Edauw en Johanissen.

Expoo. (z.j.). Waarom is voorlezen belangrijk? Geraadpleegd op: <http://www.expoo.be/waarom-is-voorlezen-belangrijk>

Grote hervorming kinderopvang: wat verandert er op 1 april? (26 maart 2014). *De Standaard*. Geraadpleegd op: http://www.standaard.be/cnt/dmf20140326_01042239

Kind en Gezin. (2015). Brochure kwalificaties en attesten in de kinderopvang [Brochure]. Geraadpleegd op: <http://www.kindengezin.be/img/kwalificaties-attesten.pdf>

Kind en Gezin. (2015). Kwalificatiebewijs voor kinderbegeleider (gezinsopvang en groepsopvang) en voor verantwoordelijke van maximaal 18 opvangplaatsen. Geraadpleegd op: <http://www.kindengezin.be/img/kwalificaties-schema-max18plaatsen.pdf>

Kind en Gezin. (2014). Het kind in Vlaanderen [Onderzoeksrapport]. Geraadpleegd op: <http://www.kindengezin.be/img/kind-in-vlaanderen-2014.pdf>

Kind en Gezin. (2014). Projectsubsidie pedagogische en taalondersteunende organisaties. Geraadpleegd op: <http://www.kindengezin.be/nieuws-en-actualiteit/2014/20140130-projectsubsidie-pedagogische.jsp>

Kind en Gezin. (z.j.). Decreet in het kort. Geraadpleegd op: <http://www.kindengezin.be/kinderopvang/sector-babys-en-peuters/transitie-decreet/decreet-in-het-kort/>

Kind en Gezin. (z.j.). Pedagogische en taalondersteuning. Geraadpleegd op: <http://www.kindengezin.be/kinderopvang/sector-babys-en-peuters/pedagogische-aanpak/pedagogische-en-taalondersteuning/>

Kind en Gezin. (z.j.). Wat is kinderopvang? Geraadpleegd op: <http://www.kindengezin.be/kinderopvang/cijfers-en-beleid/wat-is-kinderopvang/>

Leesmonitor. (z.j.). Leesplezier stimuleren. Geraadpleegd op: <http://www.leesmonitor.nu/leesplezier-stimuleren>

Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap. (2014). Leerplan secundair onderwijs: Project algemene vakken. Geraadpleegd op: <http://pro.g-o.be/blog/documents/2014-044.pdf>

Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap. (2010). Leerplan secundair onderwijs: AV Expressie/PV Praktijk opvoedkunde/PV Praktijk verzorging/PV/TV Stage opvoedkunde/PV/TV Stage verzorging/opvoedkunde/PV/TV Stage verzorging/TV Opvoedkunde/TV Verzorging. Geraadpleegd op: <http://pro.g-o.be/blog/documents/2010-047.pdf>

Onderwijskoepel van de Steden en Gemeenten. (2007). Leerplan secundair onderwijs: Kinderzorg. Geraadpleegd op: <http://www.ovsg.be/leerplannen/secundair-onderwijs>

Onderwijskoepel van de Steden en Gemeenten. (2006). Leerplan secundair onderwijs: AV Project algemene vakken (PAV)/AV Aardrijkskunde/AV Geschiedenis/AV Maatschappelijke vorming/AV Nederlands. Geraadpleegd op: <http://www.ovsg.be/leerplannen/secundair-onderwijs>

Oog voor pedagogische kwaliteit. Het decreet focust op kwaliteit in de opvang. (2014). *Kiddo*, 3, 20-22. Geraadpleegd op: <http://www.kindengezin.be/img/artikeldecreetfocustkwaliteitinko.pdf>

Provinciaal Onderwijs Vlaanderen. (z.j.) Leerplannen secundair onderwijs. Geraadpleegd op: <http://www.pov.be/site/secundair/leerplannen>

Stichting Lezen vzw. (2015). *Meer leesplezier, meer lezers! Stichting Lezen Vlaanderen: Meerjarenplan 2016-2020*.

van den Berg, H., & Bus, A. G. (2015). BoekStart maakt baby's slimmer. Geraadpleegd op: <http://www.lezen.nl/sites/default/files/bs%20maakt%20babys%20slimmer.pdf>

van den Heuvel, J. (2011). BoekStart. Een strategisch verhaal. Geraadpleegd op: <http://bestellijst.boekstart.nl/wp-content/uploads/2014/01/Broch-BS.-Een-strategisch-verhaal.pdf>

Vlaams Verbond van het Katholiek Secundair Onderwijs. (2014). Kinderzorg: 3de graad BSO Specialisatiejaar. Geraadpleegd op: <http://ond.vvkso-ict.com/leerplannen/doc/Kinderzorg-2014-035.pdf>

Wat is Boekbaby's? (z.j.). Geraadpleegd op: <http://boekbabys.be/new/project/basisfilosofie.php>

13 BIJLAGEN

Bijlage 1: online vragenlijst groepsopvang

Bijlage 2: interviewleidraad telefonische bevraging

Bijlage 3: verzameling goede praktijken

Bijlage 4: een goede praktijk in beeld

Bijlage 5: online vragenlijst opleiding Kinderzorg

Bijlage 6: overzicht resultaten online vragenlijst opleiding Kinderzorg